

Filozofski život

Godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva »Immanuel Kant: uz 300. obljetnicu rođenja königsberškog filozofa«

Od 23. do 25. studenoga 2023. godine u Sveučilišnom centru za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu, održao se 64. godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva, pod naslovom »Immanuel Kant: uz 300. obljetnicu rođenja königsberškog filozofa«. Simpozij je organiziralo Hrvatsko filozofsko društvo uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te uz potporu Sveučilišnog centra za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu i Turističke zajednice Grada Zagreba. Simpozij se održao netom prije početka godine 2024., kada se obilježava 300 godina od rođenja i 220 od smrti Immanuela Kanta (1724. – 1804.), čime je bio prvi u nizu sadržaja koje Hrvatsko filozofsko društvo organizira kako bi proslavilo navedene obljetnice.

Simpozij je pozdravnim riječima otvorio predsjednik Organizacijskog odbora Igor Eterović (Rijeka) iskazavši zahvalnost, ali i iznenađenost velikim odazivom akademske zajednice, u čemu je prepoznao njezinu zrelost i otvorenost za daljnji rad i napredak u promišljanjima Kanta. Nakon toga, predsjednik Hrvatskog filozofskog društva Hrvoje Jurić (Zagreb) u svom je pozdravnom govoru istaknuo nadu da će ovaj događaj, koji je okupio kako umirovljene profesore i poletarce u filozofiji tako i sve one između, kroz druženje i zajedništvo uspjeti demantirati poprilično raširenu predrasudu Kanta kao suhoparna i dosadna filozofa.

Predavački dio simpozija započeo je plenarnim predavanjem Borana Berčića (Rijeka) pod naslovom »Kant 300«, u kojem je, vođen parolom »klasičar je živ upravo kada s njime polemiziramo«, izložio, i pritom uglavnom kritizirao, 12 poznatih teza iz Kantove filozofije, među kojima su bili Kopernikanski obrat,

teza o jedinstvu apercipije, transcendentalni argument i dr. Nakon plenarnog predavanja uslijedila je ljubljansko-zagrebačka sesija »Kant – Foucault: Što je prosvjetiteljstvo? / Kaj je razvestljenstvo?«, koju je otvorila Eva D. Bahovec (Ljubljana) izlaganjem pod naslovom »Kant in Foucault: *Was ist Aufklärung?*« [»Kant i Foucault: *Was ist Aufklärung?*«], u kojem je, odajući počast ne samo tristotoj godišnjici Kantova rođenja nego i četrdesetoj godišnjici Foucaultove smrti, preko pitanja *što je prosvjetiteljstvo* u odnos dovela dvojicu spomenutih filozofa, prikazujući u prvom redu utjecaj Kanta na Foucaulta, a potom i odmak koji Foucault radi, nakon čega se kritički osvrnula na obojicu i postavila im pitanje: *kuda su nestale žene?* Sljedeće izlaganje, Žarka Paića (Zagreb) pod naslovom »Dosezi kritike prosvjetiteljstva: Foucault i Kant«, koje je zbog odsustva autora čitao Tomislav Krznar (Zagreb), prikazujući Foucaultovu kritiku Kanta s jedne, a potom i razliku između kritika prosvjetiteljstva kod Foucaulta i Frankfurtske škole s druge strane, pokušalo je pripremiti teren za pitanje: *je li Foucault, koji na mjesto bezuvjetne vjere u um postavlja bezuvjetno rastemeljenje racionalizma, svojom kritikom prosvjetiteljstva tek obrnuti Kant?* Potom su u izlaganju pod naslovom »Vprašanje o razsvjetljenstvu, biopolitika in 'nenormalni'« [»Pitanje o prosvjetiteljstvu, biopolitika i 'nenormalni'«] Janja Cotič i Michael Hötzel (Ljubljana) prikazom Foucaultovih osvrta na Kantov stav o prosvjetiteljstvu, kao i Foucaultova seminara o *Nenormalnima*, nastojali pokazati koliko je Foucaultovo nadovezivanje na Kanta i njegovo shvaćanje funkcije normi aktualno za razumijevanje novih misli i orijentiranje u ovome, istaknuli su, kaotičnome svijetu. Zadnjim izlaganjem u sesiji, naslovljenim »Moć racionalnosti – racionalnost moći: tehnicizacija, medijatzacija, infantilizacija, manipulacija«, Hrvoje Jurić, referirajući se na Kantov spis *Odgovor na pitanje: što je prosvjetiteljstvo?*, a potom i na Foucaultov spis o prosvjetiteljstvu, u pitanje je doveo validnost i primjenjivost Kantovih teza danas, pokazujući kako Kant nije samo

bio, već je i ostao relevantan te itekako koristan, a potom naveo kao zadaću: iz kantovske perspektive posvetiti se manjem ispitivanju kreativne moći racionalnosti, a više destruktivnoj racionalnosti moći.

Simpozij se potom podijelio u *Sekciju A* i *Sekciju B*. Prva sesija *Sekcije A*, naslovljena »Čisti um, teorijska filozofija i matematika« započela je izlaganjem »O stupnjevitu buđenju iz dogmatičkoga drijemeža i sredstvima kojima se ono postiže« Ljudevita Frana Ježića (Zagreb), koji je tvrdio da za Kantovo buđenje nije zaslužan jedan »buditelj« i da se ono nije dogodilo kao nagli trzaj iz drijemeža, već da je Kant, kontinuirano »pojen« s jedne strane britansko-škotskom, a s druge francusko-njemačkom filozofskom misli, u skepticizmu s jedne i antinomijama s druge strane prepoznao poticatelje koji će pripremiti tlo za plodonošno buđenje i time izroditi kritiku, kako empirističko-skeptičke, tako i racionalističke tradicije, ali i tradicije uopće. Matija Vigato (Zagreb) potom je u izlaganju pod naslovom »Svijest i samosvijest u Kantovoj teoriji transcendentale apercepcije«, s obzirom na Kantove nedosljednosti u prevođenju latinskog *apperceptio*, nastojala preispitati njegovo shvaćanje pojma transcendentale apercepcije preko četiriju razina svijesti: (1) neposredne osjetilne svijesti, (2) intencionalne svijesti prvoga reda koja je usmjerena na izvanjske objekte, propozicije ili stanja stvari, (3) refleksivne svijesti drugoga reda koja je usmjerena na vlastita mentalna stanja, te (4) refleksivne svijesti drugoga reda o sebi kao sebi, pritom se osvrćući na raspravu između Patricije Kitcher i Ralfa Bussea. Nakon toga, Saša Laketa (Banja Luka) u izlaganju na temu »Problem općenitosti, nužnosti i preciznosti spoznaje sagledan u kontekstu Kantovog konstruktivističkog pristupa matematici« rekapitulirao je Kantovu tezu o apriornim oblicima spoznaje, ističući kako se matematika i matematičke znanosti ostvaruju jedino unutar tih uvjeta, ali i kako problem primjene matematičkih pojmova Kantova teorija ne objašnjava. Goran Rujević (Novi Sad) zaključio je sesiju izlaganjem »Kant i pitanje: kako su uopšte mogući negativni brojevi?«, u kojem je istaknuo značaj koji za aritmetiku ima Kantovo razlikovanje logičkog i realnog suprotstavljanja izloženo u spisu *Pokušaj da se u svjetsku mudrost uvede pojam negativnih veličina*, budući da realno suprotstavljanje, koje implicira prisutnost oprečnih utjecaja, ali odsutnost efekta, objašnjava negativne brojeve.

U *Sekciji B* paralelno se održala sesija »Život, tjelesnost i spolnost u moralnoj perspektivi«, koju je otvorila Sonja Tomović-Šundić (Podgorica) izlaganjem »Značaj Kantove filozofije morala u razmatranju savremenih bioetičkih problema«, u kojem je istaknula

važnost Kantova shvaćanja čovjeka i morala za razvijanje jednog novog humanizma i etike odgovornosti kao okvira za suočavanje sa suvremenim bioetičkim pitanjima. Zatim je Marina Katičić Pleić (Zagreb) održala izlaganje pod naslovom »Kant o samouništenju«, u kojem je predstavila Kantove argumente protiv jedne »antietike« koja se može prepoznati u suvremenom liberalizmu, a u kojoj se pravo na samouništenje, poput samosakaćenja i samoubojstva, shvaća kao potvrda čovjekove slobode i autonomije. Potom je Mina Pavlović (Beograd) u izlaganju »Dužnost, samoubistvo i eutanazija« govorila o mogućnosti pomirbe kantovske pozicije o samoubojstvu kao kršenju dužnosti prema samome sebi te prakse »milosrdnog« ubojstva ili eutanazije u suvremenoj medicini. Slobodan Sadžakov (Sombor) zaključio je sesiju izlaganjem »Kant o braku i seksu, i ništa o ljubavi«, u kojem je predstavio Kantovu kritiku seksualnih odnosa kao eksploatacije u kojoj se druga osoba svodi na stvar, ali koji dobivaju svoju legitimnost i dostojanstvo unutar braka.

Sekcija A potom se nastavila sesijom »Etika – pravo – politika« koja se održala u tri dijela. Prvi dio otvorio je Lino Veljak (Zagreb) izlaganjem pod naslovom »Aktualnost Kantove ideje vječnog mira«, u kojem je, određivši ideju vječnog mira kao prosvjetiteljsku utopiju, te dovedvši spomenutu ideju u odnos s današnjim kontekstom i aktualnim ratnim zbivanjima, postavio pitanje: *je li promašeno govoriti o vječnom miru ili ta prosvjetiteljska utopija nije utopistička, već bi jednom mogla postati zbiljskom, realnom utopijom?* U izlaganju naslova »Ministar vanjskih poslova Immanuel Kant: procjena (aktualnosti) Kantove diplomacije« Ivan Vranješ (Osijek) potom je analizirao ideju vječnog mira onako kako ju je Kant iznio u djelima *Metafizika čudoređa* i *Prema vječnom miru* te je potom argumentirao da Kant nije dobio zasluženo mjesto među istaknutim zagovarateljima pacifizma ne samo zbog sadržaja njegove ideje vječnog mira nego i zbog Kantove namjere prilikom oblikovanja iste. Zadnje izlaganje ove sesije bilo je ono Marice Rajković (Novi Sad), pod naslovom »Načelo hospitaliteta: izbeglička prava u Kantovoj političkoj filozofiji«, koje je zbog odsustva autorice čitao Goran Rujević (Novi Sad), a u kojem se načelo hospitaliteta razmatralo kao treći definitivni član načela vječnog mira te se propitkiivala praksa poštivanja istoga u kontekstu sadašnjice, posebno po pitanju prava izbjeglica, pokazujući da je Kant danas itekako potreban.

Nakon pauze, drugi dio sesije »Etika – pravo – politika« započeo je izlaganjem »Razvoj Kantovih stavova o rasi: kritičke refleksije o interpretaciji Pauline Kleingeld« Milice Smajević Roljić (Beograd) i Jelene Govedarice

(Beograd) koje su, osvrtno na članak »Kant's Second Thoughts on Race« autorice Pauline Kleingeld prikazale i kritički analizirale Kleingeldino tumačenje Kantova zastupanja rasiističkih stavova te argumentirale da Kant nije bio rasist, da nije podržavao ropstvo te da nije podržavao kolonijalizam. Ana Daria Bokan (Zagreb) potom je u svom izlaganju naslova »Kant i Francuska revolucija: o odnosu povijesti i filozofije« nastojala odrediti implicitne i eksplicitne reference na Kantovsku revoluciju unutar Kantovih tekstova, ističući Kantovo shvaćanje revolucije kao manifestacije sazrijevanja ljudske vrste, kao i njegovo razlikovanje moralnog odobravanja načela revolucije i razboritog prosuđivanja njezinih posljedica. Nakon toga, u izlaganju »Sloboda govora u filozofiji Immanuela Kanta«, Marita Brčić Kuljiš (Split) istražila je ulogu slobode govora kod Kanta u kontekstu artikulacije slobode u političkoj zajednici, ističući nadopunjavanje i poravnavanje unutarnje i vanjske slobode, odnosno dužnosti prema sebi i prema drugima. Sesiju je zaključio Darko Kovačić (Zagreb) izlaganjem na temu »Kantov umopis u mediju zemljopisa«, u kojem je argumentirao da se odgovor na Kantovo pitanje o prosvjetiteljstvu može prevesti u jezik geografije u kojoj je karta medij, a medij poruka, pa se pitanje kao takvo može shvatiti kao poruka s kojom se karta tek ocrtava – u shvaćanju poruke mora se misliti, što znači ne tek ploviti prema nepoznatom, već uplovivši u poznato to isto preispitati. U trećem dijelu sesije »Etika – pravo – politika« prvo izlaganje održao je Damir Banović (Sarajevo), i to na temu »Utjecaj Kantovog kategoričkog imperativa na pravno-filozofsko utemeljenje pravnih principa i razumijevanje ljudskih prava«. U izlaganju je prikazao značaj Kantova kategoričkog imperativa za filozofiju prava i pravnu filozofiju na temelju naturalističke koncepcije ljudskih prava te Düringove formule, odnosno *objekt-formule*, koja omogućuje identifikaciju eklatantnih povreda ljudskog dostojanstva poput genocida i ratnih zločina. Tomislav Nedić (Osijek) zatim je u izlaganju »Kantova razdvojba osoba i stvari: o konceptualizaciji pravnog subjektiviteta i stvarnih prava te utjecaju na (građansko) pravnu doktrinu« prikazao kako Kant iz druge formulacije kategoričkog imperativa, u kojem se osoba kao racionalni djelatnik razlikuje od stvari, izvodi podjelu privatnih prava na prava *in personam*, tj. ugovore, prava *in rem* (stvarna prava) te osobna prava stvarne prirode – podjelu koja je, kako kaže Nedić, odredila teorijsko-filozofijske temelje privatnog prava i građanskopravnu doktrinu kontinentalnog pravnog kruga. Ivana Tucak (Osijek) i Žaklina Harašić (Split) zaključile su treći i posljednji dio sesije »Etika – pravo – politika« izlaganjem »Propitivanje kolektivnih prava«, u ko-

jem su pokušale istražiti može li se Kantova teorija prava upotrijebiti za istraživanje problema modernih multinacionalnih država, posebice po pitanju nacionalnih manjina, ističući kako se *uniformnost nad različitošću*, koju V. A. Spencer navodi kao ključnu za Kantovu teoriju države, može koristiti kao paravan za nepravdu nanesenu nacionalnim manjinama.

Paralelno sa *Sekcijom A*, održavala se *Sekcija B*, koja je započela sesijom »Umjetnost, estetika i moć suđenja«, a koja je bila podijeljena na dva dijela. Prvi dio sesije otvorio je Goran Sunajko (Zagreb) izlaganjem »Odnos spontaniteta i genijaliteta u Kantovoj estetici«, u kojemu je pojam genijaliteta nastojao prikazati kao onaj dio Kantova kritičkoga razdoblja koji putem spontaniteta oslobađa umjetničko stvaranje od područja razuma. Dario Vuger (Osijek) potom je u izlaganju »Bezinteresno i suvremenost: granice Kantove estetike« ukazao na granice Kantove estetike u kritičkom razumijevanju suvremene umjetnosti i kulture. Nakon toga, Aneli Dragojević Mijatović (Rijeka) i Aleksandar Mijatović (Rijeka) održali su izlaganje pod naslovom »Treće područje: Kantova teorija označavanja u *Kritici moći suđenja* – semiotika kao estetika«, u kojem su se na temelju Kantove *Kritike moći suđenja* te razrade pojma sheme iz *Kritike čistoga uma* osvrnuli na Hamannove i Herderovu »metakritiku« prema kojoj je Kant odvio jezik i razum te pored matematičke teorije simbola i znakova zapostavio onu jezičnu. Sekciju je zaključila Nataša Govedić (Zagreb) izlaganjem »Anne Carson i Immanuel Kant: je li poezija lingvistički fenomen?«, u kojem je predstavila teze Anne Carson iz njezinih pjesama posvećenih Kantu, u kojima tvrdi da poezijom ne gospodari razum i da poezija nije »smislotvorje« posredovano jezikom, kako kaže Kant, već da joj je umjesto toga inherentno slamanje logičkih struktura i napuštanje koherencije pripovijedanja.

Drugi dio sesije započelo je izlaganjem »Od estetskih do moralnih zajednica: Kant o ulozi umjetnosti u moralnom obrazovanju«, u kojem je Iris Vidmar Jovanović (Rijeka) povezala Kantovo shvaćanje razvoja estetskih zajednica, te utjecaja koje na iste ima *sensus communis*, s razvojem moralne zajednice, nastojeći rekonstruirati Kantovo shvaćanje uloge umjetnosti u moralnom razvoju pojedinca. Ivan Šanjug (Zagreb) potom je održao izlaganje pod naslovom »Kant i estetsko obećanje jednakosti«, u kojem je ukazao na utjecaj koji su na Kantovu teoriju o univerzalnosti suda ukusa, kojom se odbacuje jaz između »divljaštva i profinjenosti«, ostavili ideali Francuske revolucije, te utjecaja koji je navedena teorija imala na Schillerovo utopijsko viđenje estetskog obrazovanja čovječanstva. Igor Lojinjak (Osijek) je nakon toga održao izlaganje

»Održivost Kantove koncepcije *sensus communis* u okviru suvremene teorije umjetnosti«, u kojem je Kantovo poimanje suda ukusa suprotstavio teoriji umjetnosti koja se zasniva na performativnosti subjektivnog estetskog suda. Sesiju je zaključila Katarina Rukavina (Rijeka) izlaganjem »Utjecaj Kantove misli na teoriju (post)moderne umjetnosti«, u kojem je nastojala ukazati na snažnu prisutnost Kantove estetike u »teoriji (post)moderne umjetnosti«, koristeći kao primjere autore poput Clementa Greenberga, Jean-Françoisa Lyotarda i Jacquesa Rancièrea.

Nakon toga, započela je sesija pod naslovom »Izazovi suvremene tehnologije«, i to izlaganjem »Što s Kantom u dobu transhumanizma?«, u kojem je Marko Kos (Zagreb) ključne pojmove Kantove filozofije morala, kao što su volja, autonomija i sloboda, te njegove pojmove uma, razuma i iskustva, primijenio na probleme transhumanizma i filozofije tehnike. Drugo, ujedno i posljednje izlaganje u sesiji, održala je Anita Lunić (Split), i to pod naslovom »Etika umjetne inteligencije u škripcu: može li nas još samo jedan Kant spasiti?«. U izlaganju je moralne dileme koje otvara umjetna inteligencija povezala s konceptualnim okvirom Immanuela Kanta, a zatim se kritički osvrnula na takav izbor normativnog okvira.

Idući dan započeo je plenarnim predavanjem »O prekretničkom i paradigmatском karakteru Kantove etike«, u kojem je Ante Čović (Zagreb) kao prekretničku ulogu Kantove etike istaknuo »paradoks metode«, prema kojemu dobro i zlo proizlaze iz principa djelovanja, mjesto iz unaprijed određenog predmeta, te koji Kantovoj etici daje paradigmatски karakter. Nakon toga, uslijedila je sesija pod naslovom »Izazovi odgoja i obrazovanja«, koja je bila podijeljena na dva dijela. Prvi dio sesije započeo je izlaganjem »Novo čitanje Kantove epistemike za etički univerzalizam i moralni apriorizam njegove moralne filozofije vaspitanja«, u kojemu je Esko Muratović (Nikšić) nastojao predstaviti jedan nov pristup Kantovoj filozofiji odgoja putem revalorizacije temeljnih pojmova njegove teorije spoznaje te čišćenjem od predrasuda prizašlih iz njezinih pogrešnih tumačenja. Zatim je Josip Guć (Split) održao izlaganje pod naslovom »Autonomija i heteronomija u moralnom odgoju Immanuela Kanta«, u kojem je kao središnji problem filozofije odgoja Immanuela Kanta istaknuo ovisnost razvoja autonomije u djeteta o heteronomnom utjecaju, a potom detektirao Kantovu refleksiju o tom problemu u pojedinim djelima iz njegova opusa. Ana Bauer (Zagreb) zaključila je sesiju izlaganjem »Kantova misao u kontekstu nastave pedagogije«, u kojem je odabrane Kantove pojmove, poput volje, slobode, umnosti, autonomije i hetero-

nomije – razmotrila u kontekstu obrazovanja budućih pedagoga.

Drugi dio sesije započeo je izlaganjem »Ideja transcendentnog subjekta u današnjoj pedagogiji«, u kojem je Zvonimir Komar (Zagreb) problematizirao nužnost transcendentnog subjekta u pedagogiji, istaknuvši utjecaj koji je Kant izvršio na rasprave o odnosu pedagoškog subjekta i iskustva time što je omogućio da se pedagoški subjekt postavi bez pribjegavanja transcendentnoj metafizici. Zatim je Ivana Zagorac (Zagreb) u izlaganju »Revolucija, a ne reforma: Kantov angažman oko progresivnog obrazovanja« predstavila snažan utjecaj koji je na Kantovo shvaćanje odgoja izvršila škola Philanthropin – progresivna škola osnovana u 18. st. u Desauu (Njemačka), a koju je Kant javno podržavao i isticao kao primjer pokretanja revolucije u obrazovanju. Nakon toga, Marin Beroš (Pula) u izlaganju pod naslovom »Osnove kozmopolitske edukacije u djelu Immanuela Kanta« skrenuo je pozornost na važnost Kantovih odgojno-obrazovnih razmišljanja te ulogu koju je u njima odigrala kozmopolitska teorija, a potom ukazao na utjecaj koji je takav koncept »kozmpolitske edukacije« imao na suvremene autore poput Davida Hansena i Marthe Nussbaum. Matija Mato Škerbić (Zagreb) zaključio je sesiju izlaganjem »Kant u filozofiji sporta: pregled stanja i ocrtavanje mogućnosti«, izdvojivši radove iz: (1) estetike sporta, (2) etike sporta, (3) epistemologije sporta i (4) antropologije sporta u kojima Kant ima važnu ulogu te predstavivši mogućnosti daljnjeg razvijanja kantovskih smjerova u filozofiji sporta.

Nakon toga, održala se sesija pod naslovom »Zašto mi je Kant važan? (Četvorica autora o svojim knjigama u izdanju Hrvatskog filozofskog društva)«, u kojoj su odabrani autori predstavili knjige u kojima je Kantova filozofija imala važnu ulogu. Kenan Šljivo (Sarajevo) predstavio je svoju knjigu *Inferencijalizam i epistemologija: spoznajnoteorijsko čitanje filozofije Roberta Brandoma* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2021.), Igor Eterović (Rijeka) svoju knjigu *Filozofija i bioetika planinarenja* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.), Hrvoje Jurić (Zagreb) svoju knjigu *Iskušenja humanizma: drugo, dopunjeno izdanje* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.), a Tomislav Nedić svoju knjigu *Presadivanje organa: pravo, (bio)etika i moral* (Zagreb: Medicinska naklada, Hrvatsko filozofsko društvo, 2023.).

Nakon toga, program se podijelio u dvije sekcije. *Sekcija A* započela je sesijom »Moral, etika i praktički um«, koja je također bila podijeljena na dva dijela. Prvi dio sesije otvorila je Mina Đikanović (Novi Sad) izlaganjem »Ephalni značaj Kantove etike«. Autorica je u izlaganju naglasila kako Kantova etika ima

puno veći značaj od onoga koji joj se pridaje u suvremenim bioetičkim raspravama, pri čemu je posebno istaknula njegovo shvaćanje moralnog karaktera čovjeka kao njegove vrsne razlike (lat. *differentia specifica*). Franjo Mijatović (Rijeka) nakon toga održao je izlaganje pod naslovom »Kantova kritika čistog moralnog interesa«, u kojem je interese nagnuća i interese uma izdvojio kao ključne točke za poimanje čistog moralnog interesa u Kanta, a potom pokušao razmotriti mogu li se razlike vezane za čisti spekulativni interes primijeniti na praktički interes. »Kant o etičkoj zajednici« bila je tema zadnjeg izlaganja u sesiji, a u kojem je Mladen Živković (Vis) izložio Kantovu kontrastiranje etičke zajednice kao temeljene na vrlinama i političke zajednice kao temeljene na prinudi te navedenu razliku pokušao promisliti u kontekstu suvremenih društvenih uređenja.

Drugi dio sesije »Moral, etika i praktički um« započeo je s izlaganjem Stjepana Radića (Đakovo) pod naslovom »Kant i analitička filozofija morala«, u kojem je autor izložio, a potom pokušao osporiti tri glavne kritike Kanta unutar analitičke filozofije: (1) Kantovo zapostavljanje odrednica ljudske prirode, (2) nerješavanje pitanja motivacije za činiti dobro te (3) formalizam. Sesiju je zaključio Josip Periša (Zagreb) izlaganjem »Praktičko čitanje: od Kanta do Marxa«, u kojem je Kantovu praktičku filozofiju nastojao predstaviti kao podlogu Marxova historijskog materijalizma, u kojem se umjesto dotadašnjeg teorijskog tumačenja svijeta poziva na njegovu promjenu »čistom praksom«.

U *Sekciji B* održala se sesija »Recepcija Kantove filozofije u Hrvatskoj«, podijeljena u dva dijela. Prvi dio započela je autorica Dafne Vidanec (Zaprešić) izlaganjem »Uvid(i) u odjeke 'Kantova' etičkog učenja u pre(iz)ricanju epistemoloških temelja *Filozofije života* Stjepana Zimmermanna«, u kojem je predstavila utjecaj Kantove filozofije na teističku filozofiju života Stjepana Zimmermana te postavila tezu da Zimmerman, unatoč kritici Kanta, nije uspio prevladati kantizam. Nakon toga, Natali Hrbud (Zagreb) u izlaganju »Neoskolastičko promišljanje isusovca, oca Rudolfa Brajičića (1918. – 2007.) o filozofiji Immanuela Kanta« izložila je razmišljanja koje je otac Rudolf Brajičić o Kantovoj filozofiji izložio u svojim djelima *Opravljanje čistoga uma* i *Filozofski eksperiment*, s posebnim naglaskom na njegovo problematiziranje mogućnosti sintetičkih sudova *a priori* te popisom neoskolastika koji su takve sudove prihvatili te onih koji su ih odbacili. Prvi dio sesije zaključio je Željko Pavić (Zagreb) izlaganjem »Brajičićev i neoskolastički 'promašaj cilja' u pogledu Kanta«, u kojem je pokušao razmotriti uloge Kantove teze o nespoznatljivosti »stvari po sebi« na

Rudolfa Brajičića i ostale hrvatske neoskolastike, s obzirom na to da je, prema Paviću, cijela hrvatska skolastika i neoskolastika upadala u antinomije »čistoga uma«.

Drugi dio sesije otvorio je Josip Berdica (Osijek) izlaganjem »'Osječka vještina prevodenja' Kanta: Viktor D. Sonnenfeld«, u kojem je ukazao na veliku ulogu hrvatskog filozofskog pisca i prevoditelja Viktora Dragutina Sonnenfelda u prihvaćanju i proučavanju Kanta u hrvatskoj filozofskoj tradiciji, kao i njegov doprinos obogaćivanju i standardiziranju hrvatskog filozofijskog nazivlja. Sesiju je zatvorio Nikola Tadić (Sisak) izlaganjem »O Kantu i njegovim sljedbenicima – praksisovcima, kritičarima svega postojećega«, u kojemu je pročitao niz svojih pjesničko-filozofskih tekstova o *praxisovcima* kao vrsnim poznavateljima filozofije Immanuela Kanta.

Nakon toga, održalo se predstavljanje knjiga pod naslovom »Klasična djela, klasični prijevodi, nova izdanja: predstavljanje *Kritike čistoga uma*, *Kritike praktičkog uma* i *Kritike moći suđenja* Immanuela Kanta u prijevodu Viktora D. Sonnenfelda (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2021./2022.)«. O knjigama su govorili Goran Sunajko (Zagreb), Mišo Nejašmić (Zagreb) i Luka Perušić (Zagreb).

Treći, ujedno i posljednji dan simpozija započeo je plenarnim predavanjem Igora Eterovića (Rijeka) pod naslovom »Nikad potrebniji filozofski klasik – Kant kao nužni orijentir u razdobljima krize uma«. Eterović je u predavanju nastojao napraviti pregled Kantova nasljeđa koji ima iznimni potencijal za suočavanje s pitanjima suvremenog čovjeka, posebno istaknuvši pitanje objektivnosti i regulativnih načela istraživanja u teorijskoj filozofiji, »kopernikanski obrat« i »paradoks metode« u praktičkoj filozofiji, pojam estetskog u pojetičkim disciplinama te pojam odgoja koji na poseban način u sebi obuhvaća sve dimenzije njegova opusa.

Nakon toga, održala se sesija pod naslovom »Paralele: Kant i...«, koja se održala u dva dijela. Prvi dio sesije započeo je izlaganjem »Moralna filozofija kod Kanta i Ibn Sine«, u kojem je Armin Jašarević (Travnik/Sarajevo) usporedio moralnu filozofiju Kanta i Ibn Sine, pri čemu je kao temelj prve istaknuo deontološku etiku, a kao temelj druge etiku vrlina. Bernard Špoljarić (Zagreb) zatim je održao izlaganje »Mogućnost pomirbe Kantova principa čudorednosti sa Spinozinim pojmom blaženstva«, u kojem je na temelju pojma »sličenja blaženstva« usporedio Spinozin pojam *blaženstva* i Kantov princip *čudorednosti*, i to kao različit od principa blaženstva. Potom je Jan Defrančeski (Zagreb) u izlaganju »Između lijepog i moralnog djelovanja: Immanuel Kant i Arne Næss« izložio Kantovu razliku između

»lijepog djelovanja«, kao onog koje proizlazi iz dobrohotnosti moralnog subjekta i ljubavi, i »moralnog djelovanja«, kao onog koje proizlazi iz dužnosti i discipline uma, a potom izložio i dubinsku ekologiju Arnea Naessa kao teoriju koja je prednost dala »lijepom djelovanju«. Nakon toga, Jelena Jevtić (Novi Sad) održala je izlaganje pod naslovom »Transcendentalni privid kod Kanta i Fichtea«, u kojem je usporedila shvaćanje transcendentalnog privida kod Kanta – koji ga shvaća kao mehanizam koji nastaje unutar subjekt – objekt relacije i koji izvorište ima u subjektu, i Fichtea – koji ga također shvaća kao mehanizam koji nastaje unutar relacije subjekt – objekt, ali takav da naizgled izvire iz objekta.

Drugi dio sesije započeo je izlaganjem »Personalistička percepcija filozofije Immanuela Kanta«, u kojoj su Ivan Čulo (Zagreb) i Ivan Šestak (Zagreb) istaknuli utjecaj Kantove tvrdnje da je poštivanje moralnog zakona esencija ljudske osobnosti i dostojanstva na nastanak i evoluciju personalizma, posebice autora kao što su Maritain, Berdjajev, Scheler, Buber i Marcel. Potom je Filip Martin Svibovec (Zagreb) u izlaganju pod naslovom »Kantova revolucija i njezin utjecaj na pojam vremena Nikolaja Berdjajeva« ukazao na dodirne točke i mjesta razilaženja u Kantovu i Berdjajevu razmatranju pojma vremena, pri čemu je utjecaj Kantova kopernikanskog obrata prepoznao u Berdjajevu postavljanju problema objektivizacije, objektivacije i etike stvaralaštva. Zatim je Ivo Džinić (Zagreb) održao izlaganje »Politički mitovi vs. ideje o vječnome miru: obrisi Kantova utjecaja na Cassirerovu političku filozofiju«, u kojem je istaknuo točke utjecaja Kanta na Cassirera, primjerice prilikom Cassirerova ugrađivanja Kantovih postulata transcendentalizma u vlastiti koncept filozofije simboličkih formi, pri čemu je posebnu pažnju posvetio utjecaju Kanta na Cassirerove tekstove političkoga usmjerenja. Karlo Gardavski (Kiseljak, Zagreb) zaključio je sesiju izlaganjem »Kantova recepcija u neo-pragmatizmu: Rorty, Williams, Brandom«, u kojem je predstavio recepciju Kanta u trima neo-pragmatističkim filozofima, posebno u kontekstu pojmova kao što su reprezentacija, skepticizam, normativnost i racionalnost.

Iduća sesija, ujedno i posljednja, nosila je naslov »Od filozofije prirode do ekološke etike«, a otvorio ju je Paško Mužić (Zagreb/Split) izlaganjem »Filozofija prirode u Kantovoj kritičkoj i kasnoj filozofiji s posebnim osvrtom na pojam života«, u kojem je izložio Kantov pokušaj premošćivanja jaza između apriornih načela čistoga rauma i empirijskih zakona u spisima *Opus postumum*. Potom je u izlaganju »Koliko dobro Kant pliva u Ashbyjevom akvariju?« Sandro Skansi (Zagreb) samore-

gulaciju kao jednu od svrha živih organizama prema Kanta, prikazao kao najveću priliku za rehabilitaciju teleologije, referirajući se pritom na argumente Rossa Ashbyja koji je Kantovu teleologiju proširio na sve kibernetičke komplekse. Luka Janeš (Zagreb) zaključio je sesiju izlaganjem »Elementi Kantova 'ekocentričkog obrata' unutar treće kritike«, u kojem je predstavio tzv. »ekocentrični obrat« koji je Kant napravio u *Kritici moći suđenja*, a u kojem je re-evaluirao vlastite teleologijske nazore.

Simpozij je zaključen svečanim završnim riječima, u kojima je istaknuta raznovrsnost tema unutar programa Simpozija, a koji Kantovu filozofiju povezuju s brojnim suvremenim izazovima. Ova trodnevna manifestacija okupila je iznimno veliki broj znanstvenika i istraživača iz regije, potvrđujući aktualnost Kantove misli te pružajući orijentir i inspiraciju za daljnja istraživanja u duhu Kantova kritičkog razmišljanja.

Matija Vigato

Lucija Curić

Predstavljanje knjige

Eстетika genija

Gorana Sunajka

Predstavljanje knjige *Eстетika genija* Gorana Sunajka održano je 4. prosinca 2023. godine u Gradskoj knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića (Zagreb, Preradovićeve 5), s početkom u 18.00 sati. *Eстетika genija* šesta je knjiga Gorana Sunajka, pročelnika Odsjeka za filozofiju i predstojnika Katedre za estetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Sunajko je knjigu predstavio u društvu cijenjenih kolega i urednika koji u svojim govorima nisu mogli sakriti očito divljenje – kako prema djelu, tako i prema njegovu autoru. Među spomenutim govornicima bili su: Nadežda Čačinović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Goran Gretić (Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu), Jan Defrančeski (Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu) i urednik Maroje Višić (Libertas međunarodno sveučilište), čijim je govorom predstavljanje i započelo.

Maroje Višić istaknuo je pojam *genija* u estetici kao »danas zaboravljeni pojam« koji je gotovo isključivo konotiran sa »znanstvenim

postignućima« i kolokvijalno sinoniman s riječju *talent*. Nadalje, naglasio je važnost knjige *Estetika genija* u pogledu razumijevanja pojma *genij*, a izjavu je upotpunio Kantovim razmatranjima o (ne)mogućnosti replikacije umjetničkih i znanstvenih djela. Spomenu je i kontroverzne teme vezane uz pojam genija – kao što su konotacija genija i ludosti te pitanje feminističkog genija i mizoginije, a od kojih obje bivaju detaljno analizirane u knjizi.

Potom je Jan Defrančeski dodatno istaknuo odbačenost genija kao estetičkog pojma, a koji knjigu općenito opisuje kao »svojevrsni uvod u estetičku teoriju i studiju o biti genija«, tj. onog genijalnog u geniju. Etimologiju pojma *genij* (lat. *ingenium* i *genius*) doveo je u vezu s temom *časti*. No, navedenu *čast* genija ujedno je odmah doveo i u pitanje argumentom da *genij* nerijetko, u vlastitom nastojanju da se odupre duhu vremena, »griješi i vara«. Upravo je takvo opiranje trendu, tvrdi Defrančeski, ono što rađa uvjete za nastanak onog genijalnog.

Na opširnost i pristupačnost knjige također se osvrnuo i Goran Gretič, koji je knjigu – u najboljem smislu te riječi – prozvao »udžbenikom« za estetiku. Ovo djelo, kako je istaknuo Gretič, podsjetilo ga je na Aristotelovu raspravu o načinu na koji se pristupa dokazivanju u znanosti i etici. Pritom je naveo kako se u znanostima vrednuje isključivo razumski pristup, dok je u etici sveprisutan i onaj mudrosni. Razliku između razumskog znanja i mudrosti vrlo je slikovito izložio rečenicom da »ne postoji mudrac od 16 godina«, a kojom je nastojao naglasiti važnost iskustva u stjecanju mudrosti. Također se dotaknuo već spomenute konotacije genija i ludila te kao primjer istog naveo najutjecajnije autore 19. stoljeća, dvojicu »duševnih bolesnika« – Nietzschea i Dostojevskog.

Zatim se Nadežda Čačinović osvrnula na temu »ludi genij«, i to konkretnije u pogledu feminizma, zbog čega važnost dotične knjige veže s uvođenjem reda u terminologiju umjetnosti. Žene su, naglasila je Čačinović, u tom pogledu nastradale uvođenjem pojma *genij* kao *ludog*. Pritom je navela kako je kroz povijest nastalo i opstalo mnijenje da su u umjetnosti »postojale lude žene, talentirane žene, no ne i ludo genijalne žene« te istaknula kako se isto neće promijeniti dok takvom pojmu genija ne promijenimo značenje. Svoj govor završila je aktualnim, spomenom riječi *rizz* (tzv. »Oxfordove riječi godine« te izvedenice riječi *charisma*). Upravo je takva riječ, napomenula je Čačinović, kao i sâm *genij*, primjer nečega što nije »samo po sebi razumljivo, već osjećano«. Autor knjige, Goran Sunajko, potonju tvrdnju objedinio je u rečenici: »genij se bolje osjeća nego što se razumij«. Knjigu je, kako kaže Sunajko, napisao radi sve više prisutne *sci-*

jentifikacije u disciplinama u kojima je ista donedavno bila nezamisliva. Sunajko, naime, smatra kako takav pristup kolektivne *scijentifikacije* vodi k problemu pretjerane analize te spontanog odbacivanja »čovjekove ne sasvim razumne prirode«. Sunajko je pritom parafrazirao Nietzschea i njegovu tvrdnju da je potrebno njegovati sram i ne pokušavati sve razumjeti. Čovjek, prema obojici, ima iracionalan, »divlji dio« koji ga čini slobodnim, a koji takvim pristupom oduzima sâm sebi slobodu. Upravo se zato genij može bolje osjetiti – jer, kako tvrdi Sunajko, on nije dio racionalnog dijela ljudske prirode. Znanstvenik može proizvesti (nešto) genijalno, ali ne djelovanjem kao *genij*. Kreativni izričaj također nije nužno izraz genija te se s istim ne smije pojmovno izjednačavati. To ne znači, dakako, da je *genij* bolji, samo da je drugačiji, zaključit će Sunajko.

Zaključno, *Estetika genija* u svojoj cijelosti govori o pojmu genija te je, kako navodi Defrančeski, studija »onog genijalnog u geniju«. Međutim, mišljenja smo kako se ista, s rastom broja u donjem desnom kutu stranice, pretvara iz same studije genija u svojevrsni nagovor na ljudskost u svijetu koji je sve više odbacuje, u odu ljudskom u ljudima, odu greškama i nedorečenosti. To i jest, naposljetku, upravo ono što genijalno djelo čini genijalnim. Ono je u kontekstu normi tadašnjeg duha vremena doživljeno kao nasilje nad istim, svojevrsna uvreda istom i neupitan izraz nepoštovanja – jer to i jest. Naime, *genij* ne mari za javno mnijenje i norme zato što je *ispred* njih, zato što djeluje po normama koje će tek biti utvrđene, a temelj i referenca za koje će biti upravo ono. *Genij* je, dakle, *zločinac* vlastitog duha vremena čije ime mogu »očistiti« tek buduće generacije. A je li *Estetika genija* svojevrsno *zlodjelo*? Saznat ćemo uskoro.

Jan Kruhak

Predstavljanje 29. broja časopisa *Čemu*

Predstavljanje novog, 29. izdanja časopisa Udruženja studenata filozofije *Čemu* bilo je održano 19. ožujka 2024. godine u dvorani D-7 Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Naslovnicu izdanja krasi ilustracija portreta autora čija je ostavština tema 29. broja – Johanna Wolfganga von Goethea, čiji tekstovi,

točnije njihovi prijevodi, čine glavninu ovog izdanja, dok se ostali tekstovi bave njegovim likom, djelom i stvaralaštvom u kontekstu filozofske relevantnosti. Originalni Goetheov portret, autora Ivana Šestana, koji je poslužio kao uzorak za naslovnicu, također je bio izložen u dvorani. Nakon okupljanja publike, koja je bila sastavljena od suradnika koji su radili na časopisu i zainteresiranih profesora i studenata, uvodnu riječ preuzeo je Mihael Vrbanc, glavni urednik časopisa *Čemu*.

Nakon što je predstavio ostale govornike, čast prvog izlaganja bila je na Goranu Sunajku, pročelniku Odsjeka na filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sunajko se kratko osvrnuo na novo izdanje časopisa *Čemu*, a potom je svoju pažnju usmjerio k samom Goetheu, njegovu značaju za umjetnost i književnost, ali i filozofiju. Istaknuo je Goetheovu veliku vrijednost za njemačku književnu ostavštinu i njegov doprinos raznim kulturnim granama. Naime, Goetheova povezanost i važnost za filozofiju manje je poznata i cijenjena, barem izvan filozofskih krugova, ali ne treba biti zaboravljena. Dapače, kako je Sunajko istaknuo, Goethe je bio centralna figura romantizma i *Sturm und Dranga*. A premda se Goethea ne bi smatrao filozofom, neupitno je da je ostavio neizbrisiv trag na filozofiju.

Nakon razmjerno kratkog, ali upečatljivog izlaganja profesora Sunajka, riječ je preuzeo Kristijan Gradečak, glavni urednik ovog temata. Gradečak je započeo izlaganje s bližim obrazloženjem oko izbora specifičnih tekstova za ovo izdanje, koji se mogu činiti nasumičnim i nepovezanim. Međutim, kako ističe Gradečak, izbor nije nasumičan, dok tekstovi – premda se tematski razlikuju – čine neizostavni dio glavne teme 29. broja, a ta bi se tema, uvjetno rečeno, mogla nazvati: Goetheovo »duhovno mjesto« kao stvaratelja. Gradečak se potom u svom govoru poslužio paragrafom iz jednog od Goetheovih tekstova kako bi ilustrirao srž onoga što ga je nagnalo na izbor tekstova za ovaj broj; kako bi same Goetheove riječi – dakako, sada u hrvatskome prijevodu – služile kao svojevrsni simbol za opsežnost Goetheova stvaralačkog opusa i dubine njegove misli.

Nakon njega, riječ su preuzeli braća Baksa, Goran i Hrvoje, glavni dvojac prevoditelja Goetheovih tekstova u ovom broju. Za razliku od ranijih izlaganja, njihovo izlaganje fokusiralo se manje na same tekstove u ovom izdanju ili na sâm časopis, a više na Goethea kao stvaratelja i mislioca s opusom koji se ne može svesti samo na njegovu književnost. Poseban naglasak stavili su na Goetheovo učenje o bojama, koje je nastalo kao posljedica inspiracije, ali i neslaganja s novonastalim filozofsko-znanstvenim pogledima na ljudsku

spoznaju, poput onih Immanuela Kanta, s čijim se učenjem tek djelomično slagao.

Po završetku njihova izlaganja, Mihael Vrbanc priveo je predstavljanje 29. broja časopisa *Čemu* svome kraju kratkim govorom, sa sudačnim zahvalama upućenim svim autorima, prevoditeljima, suradnicima i okupljenima u dvorani.

Mate Pavić

Promocija knjige *L'éthique de l'existence chez Simone de Beauvoir* Zlate Knezović

U prostoru Francuskog instituta u Hrvatskoj, 13. ožujka 2024. godine, predstavljena je knjiga Zlate Knezović *L'éthique de l'existence chez Simone de Beauvoir* (hrv. *Etika egzistencije Simone de Beauvoir*). Na samom početku promocije, Estelle Halimi-Dagron, ravnateljica Francuskog instituta u Hrvatskoj i savjetnica za kulturnu djelatnost Francuskog veleposlanstva u Hrvatskoj, pozdravila je sve prisutne, istaknula značaj ove knjige i zahvalila za suradnju Institutu za filozofiju.

O knjizi je prvi govorio Luka Boršić, ravnatelj Instituta za filozofiju i urednik knjige, koji je napomenuo kako je ovo prva knjiga na francuskom jeziku u izdanju Instituta za filozofiju. S obzirom na to da je disertacija Zlate Knezović jedan od prvih cjelovitih radova o filozofiji Simone de Beauvoir, Boršić je utvrdio kako je ova knjiga važna za francusku recepciju i suvremenu diskusiju o de Beauvoir, zbog čega je knjiga izdana na francuskom. Zatim je istaknuo značaj uredničkog rada Ivane Skuhale Karasman te zahvalio Emmanuelu de la Pintièreu, Jil Muller i Mileni Marinić Čuljak koji su napravili lekturu francuskoga teksta. Također je zahvalio Marinu Martiniću Jerčiću koji je zaslužan za grafički dizajn knjige.

Ivana Skuhala Karasman, znanstvena savjetnica na Institutu za filozofiju i urednica knjige, osvrnula se na oskudne prijevode i recepciju filozofskih i književnih djela Simone de Beauvoir u Hrvatskoj. Stoga je izložila povijest prijevoda djela Simone de Beauvoir, a to su redom: (1) *Uspomene dobro odgojene djevojke* (1960.), *Zrelo doba* (1962.) i *Snaga stvari* (1966.) u nakladi izdavača Mladost; (2) ulomci iz *Drugog spola* unutar knjige *Žene i spol* (ur. Nadežda Čačinović, 2006.);

(3) *Drugi spol* (2016.) u nakladi izdavača Ljevak i (4) roman *Nerazdvojne* (2021.). Skuhala Karasman zaključno je napomenula da nije preveden veliki broj romana i filozofskih tekstova Simone de Beauvoir, od kojih je izdvojila roman *Mandarini*, kao njezin temeljni roman. Zatim je izložila akademsku recepciju Beauvoirina djela i prijevode djela o Beauvoir, koja se sastoji od sljedećih djela: (1) Erna Banić-Pajnić izdala je članak »Simone de Beauvoir« (*Praxis*, 1971.) i »Hrvatska recepcija Simone de Beauvoir« (*Hrvatske filozofkinje*, Institut za filozofiju, 2017.); (2) disertacija Zlate Knezović *L'éthique de l'existence chez Simone de Beauvoir* (Sveučilište u Strasbourgu, 1972.); (3) Nadežda Čačinović izdala je članak »Čast Simone de Beauvoir« (*Treća*, 2000.), pisala je o Beauvoir u knjizi *U ženskom ključu* (Centar za ženske studije, 2000.) i posvetila joj je poglavlje u knjizi *Zašto čitati filozofe. U pedeset kratkih poglavlja* (Naklada Ljevak, 2012.); (4) knjiga *Simone de Beauvoir. Buntovnica i utiračica putova* autorice Alice Schwarzer (Ženska infoteka, 2007.); (5) članak »Starenje i (ne)moć« (*Metodički ogleđi*, 2008.); (6) navod o Beauvoir u *Leksikon filozofa. Život i misli istaknutih svjetskih filozofa* (Dušević i Kršovnik, 2013.) Denise Despeyroux i (6) knjiga autorica Aude Lancelin i Marie Lemonnier *Filozofi i ljubav. Ljubav od Sokrata do Simone de Beauvoir* (TIM press, 2016.). Skuhala Karasman zaključila je da su za širu recepciju Simone de Beauvoir u Hrvatskoj potrebni novi prijevodi i izdanja njezinih djela te je istaknula predstavu *Simone, fragmenti* iz 2021. godine, kojom su život i djelo Simone de Beauvoir prikazani široj publici.

Potom je govorio Patrice Canivez, profesor emeritus na Sveučilištu u Lilleu i nećak Andréa Caniveza, profesora koji je bio mentor Zlate Knezović na Sveučilištu u Strasbourgu. On se posebno osvrnuo na intelektualnu atmosferu koja je vladala na Sveučilištu u Strasbourgu u vrijeme kada je na njemu boravila i studirala Zlata Knezović. Time je publici približio godine života koje je Zlata Knezović provela u Strasbourgu. Canivez se potom osvrnuo na svoja sjećanja o profesoru Andréu Canivezu te je opisao njegovu narav i široki spektar tema kojima se bavio, zbog čega je jasno zašto je bio mentor Zlati Knezović na njezinom radu o Simone de Beauvoir. Potom je krenuo na izlaganje knjige, naglasivši njezin suvremeni značaj i jasnoću francuskoga jezika kojim je Knezović pisala. Knjiga Zlate Knezović, prema Canivezu, važna je ne samo zbog izlaganja biografije i misli Simone de Beauvoir, čemu je zacijelo doprinijelo osobno poznavanje Knezović i Beauvoir, već zbog analiziranja Beauvoir kao filozofkinje egzistencije. Naime, poentirao je Canivez, filozofska misao Simone de Beauvoir često se

tumačila kao jedna od interpretacija Sartreove misli, zbog čega se Beauvoir karakterizirala kao sljedbenica Sartrea. Iako se i u knjizi Zlate Knezović njezina misao analizira u kontekstu Sartreove filozofije, Canivez je naglasio kako je posebna vrijednost ove knjige u mjestima gdje Knezović pokazuje gdje je Beauvoir nađila Sartreovu filozofiju egzistencije. To je u prvom redu, istaknuo je Canivez, pitanje odnosa egzistencijalizma i etike, unutar čega je Knezović analizirala njezin odmak od spekulativne analize moralnosti subjekta i razvoj analize moralnosti u kontekstu stvarnog društvenog poretka. Time je Knezović, zaključio je Canivez, uspješno pokazala vrijednost jedne naoko sporedne filozofske misli, čime je jasna i uloga Andréa Caniveza kao mentora, koji se tijekom svoje akademske karijere bavio slabije poznatom filozofskom mišlju.

Erna Banić-Pajnić, znanstvena savjetnica u trajnom izboru u mirovini i zaslužna znanstvenica Instituta za filozofiju, započela je svoje izlaganje s biografijom Zlate Knezović i nekoliko zanimljivih anegdota iz njezina života. Od toga valja istaknuti da se Knezović susrela s de Beauvoir i Sartreom u njihovu stanu u Parizu. Banić-Pajnić također je naglasila važnost odnosa de Beauvoir i Knezović, kao i njezinu želju da se Knezovićin doktorat izda u njezinoj domovini. Stoga je ovom knjigom, istaknula je Banić-Pajnić, ispunjena želja Simone de Beauvoir. Svoju eksplikaciju sadržaja knjige, Banić-Pajnić, sažela je u tri ključne točke, a to su: (1) pitanje odnosa de Beauvoir i Sartrea, (2) egzistencijalistička etika de Beauvoir i (3) pitanje feminizma u njezinoj misli. Što se tiče odnosa Sartrea i de Beauvoir, Banić-Pajnić istaknula je kako Knezović tijekom cijelog rada pretpostavlja da je de Beauvoir sljedbenica i braniteljica Sartreove misli. Iako je de Beauvoir samu sebe, ustvrdila je Banić-Pajnić, često karakterizirala kao apologeta Sartreove filozofije, novije studije pokazuju originalnost njezine misli te analiziraju bitnu ulogu koju je Beauvoirina inventivnost imala kao poticaj razvoja Sartreove filozofije. Stoga se, prema Banić-Pajnić, ne može *a priori* suditi o Beauvoirinoj misli kao derivatu Sartreove, već se radi o kompleksnijem i recipročnom odnosu. Time smo došli do druge točke, u kojem je Banić-Pajnić, prikazala glavne momente Knezovićine analize egzistencijalističke etike Simone de Beauvoir, gdje leži glavni teorijski doprinos ove knjige. Tako je Banić-Pajnić kao glavnu značajku Knezovićine interpretacije etike de Beauvoir opisala njezino naglašavanje stvaralačkog karaktera ljudske egzistencije. Iako ljudska egzistencija, poentirala je Banić-Pajnić, počiva na sartreovskoj praznini bitka i čovjek je uvijek primoran kreirati svoju egzistenciju kao moralni projekt naspram bitka, prema Knezović

ćinoj interpretaciji misli Simone de Beauvoir u tom se neprestanom stvaranju vlastite egzistencije potvrđuje ljudska moralnost kao volja za bivanjem u slobodi. Time je Banić-Pajnić došla do treće točke – etika Simone de Beauvoir podrazumijeva djelovanje zbog drugoga i ostvarivanje sebe kroz drugoga. Knezović je stoga, prema Banić-Pajnić, uspješno pokazala Beauvoir ne samo kao feministicu nego i kao borkinju za opću slobodu cijelog svijeta, čiji je aktivizam utemeljen u kompleksnom i originalnom razvoju filozofije egzistencije. Banić-Pajnić je stoga istaknula kako je njezin feminizam neodvojiv od njezine filozofije, jer je ona u prvom redu filozofkinja, što suvremene površne analize često zanemaruju. Sva je filozofija Simone de Beauvoir, zaključno je napomenula Banić-Pajnić, transponirana u njezina književna djela, čime je nastojala premostiti razdor između apstraktnosti filozofije i njezina značaja za život. U tom pogledu, ova knjiga Zlate Knezović, prema Banić-Pajnić, zaslužuje pozornost, jer je jedno od temeljnih mjesta interpretacije misli Simone de Beauvoir.

Svim izlaganjima naglašena je važnost filozofije, književnog djela i feminizma Simone de Beauvoir, koji su neodvojivi jedni od drugih. Knjiga *L'éthique de l'existence chez Simone de Beauvoir* Zlate Knezović u tom smislu prikazuje bogatstvo misli Simone de Beauvoir te je stoga važna ne samo kao jedna od prvih interpretacija njezine misli nego i kao temeljna literatura o njezinoj izvornoj filozofiji.

Tomislav Dretar

Studentski projekt »Filozofija i muzika«

»Filozofija i muzika« studentski je projekt od triju komponenata (tribine, simpozija i koncerta), koji se održao od 18. do 23. ožujka 2024. godine, na tri različite lokacije: Galeriji Kupola Gradske knjižnice u Zagrebu, Konferencijskoj dvorani Knjižnice Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Dvorani Blagoja Bersa Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu. Projekt je u cijelosti nastao suradnjom studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i studenata muzikologije Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu, točnije suradnjom udruga NOUS (Novoosnovano udruženje studenata filozo-

fije) i fusNota (studentske udruge studenata muzikologije). Organizacijski odbor sačinjavali su Lucija Curić, studentica 4. godine prijediplomskog studija filozofije, Lovro Ivić, student 3. godine prijediplomskog studija muzikologije, i Jakov Kalajžić, student 1. godine diplomskog studija filozofije.

Cilj projekta bio je omogućiti studentima da se angažiraju oko teme odnosa filozofije i muzike uopće, ali i da ojačaju disciplinarnu i institucionalnu vežu društveno-humanističkih i umjetničkih područja. Sa svoje tri komponente, projekt je obuhvatio i iscrpio raznolike načine pristupa odnosu filozofije i muzike – od isticanja povijesno-problematičke uloge i važnosti muzike na tribini, preko filozofskih promišljanja o spomenutom odnosu filozofije i muzike, o muzici, o odnosu muzike i ostalih umjetnosti i sl. na simpoziju, do izvođenja skladbi filozofa-skladatelja poput Nietzschea, Adorna i Kodályja na koncertu, koje se rijetko, ako uopće, izvode u Hrvatskoj.

Tribina »Rođenje muzike«, prva komponenta projekta, održala se u Galeriji Kupola Gradske knjižnice u ponedjeljak, 18. ožujka 2024., u trajanju od 90 min. Jakov Kalajžić sudjelovao je u razgovoru s gostom tribine doc. dr. sc. Goranom Sunajkom, predstojnikom Katedre za estetiku i pročelnikom Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u kojem su publici pokušali približiti ulogu i važnost muzike s jedne, te istaknuti poseban odnos filozofije i muzike s druge strane. Riječima Gorana Sunajka, »muzika i filozofija su ne samo spojene i nerazdvojive, nego se one, zapravo, moraju razumijevati kao jedno. Iz samih svojih grčkih početaka i temelja [...] onaj dio koji se odnosi na harmoniju, odnosno sklad i suglasje, ujedno je i načelo filozofiranja«.

Nadalje, tribinom se pokušalo prikazati da svako dosad postavljeno razumijevanje muzike s jedne, a istovremeno i njezino ozbiljenje u njezinu prakticiranju s druge strane, nije tek puki povijesni aglomerat, već pojavljivanje muzike na način konstantnog uspostavljanja koje se uvijek događa iznova i ispočetka. Stoga bi bilo ispravnije umjesto *rođenja* muzike reći *rađanje* muzike, s namjernim prizvukom dvoznačnosti. Rađanje u kojem je muzika rodilja sebe same, a povijest muzike nije ništa drugo nego nedovršeni tijek njezina rađanja, i rađanje u kojem je muzika plod čovjekov, a vrijeme čovjštva vrijeme rađanja muzike.

Simpozij »Filozofija i muzika«, druga komponenta projekta, održao se u Konferencijskoj dvorani Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu kroz dva dana, u srijedu i četvrtak, 20. i 21. ožujka 2024. godine. Na samom početku prvoga dana simpozija, Jakov Kalajžić pozdravio je publiku i izrazio zahvalnost za

njihov odaziv te ukratko opisao rođenje ovog studentskog projekta – dionizijski moment na ljetnoj školi na kojoj je bio s Lucijom Curić – i put njegova razvoja – susret s Lovrom Ivićem, prijedlog ideje te, od tad nadalje, entuzijastična suradnja do realizacije. Na kraju svojeg govora, uz pljesak, pozvao je prvu izlagačicu. Prvi blok prvoga dana započela je Mattea Merdita (Zagreb) s izlaganjem pod naslovom »Schopenhauerova metafizika glazbe«, u kojem je prikazala Schopenhauerovo stajalište da je glazba neka vrsta metafizike koja nam omogućuje da iskusimo konačnu stvarnost svijeta, zbog čega je bio uvjeren da je glazba najvažnija od svih umjetnosti. Nakon nje, Tamara Maksović (Beograd) u svojem je izlaganju, naslovljenom »Hartmanovo shvatanje muzike«, analizirala Hartmanovo shvaćanje muzike kao jedinstvenu i slobodnu umjetnost na vrhu hijerarhije umjetnosti te kao jedan od načina izražavanja emocija i pokušala objasniti ontološki status muzike kao umjetnosti te njezinu narav i koherentnost.

U drugom bloku prvoga dana, Nadeža Čačinović (Zagreb) održala je predavanje »Odisej na koncertu«, koje je započela poznatom pričom Odiseja koji je smislio način da odsluša zov Sirena bez pogibelji: vezan uz jarbol sa začepljenim ušima, te je razmotrila kako danas stoje stvari za prosječno glazbeno obrazovnu slušateljicu i slušatelja, što je 'globalizirano' i kako se mijenja odnos zvuka, slike i riječi.

Miloš Nikolić (Beograd) održao je izlaganje pod naslovom »Hanslikov formalizam kao polazna tačka u Savremenoj filozofiji muzike«, u kojem je iz Hanslikova djela »O muzički lijepom« iznio njegovu tezu o intrinzičnoj vrijednosti glazbenog djela i usporedio njegovo mišljenje s Kantovim i Herbartovim. Potom je Sunčica Lukas (Zagreb) u izlaganju »Vladimir Jankélévich: govor o glazbi kao govor o tišini« objasnila kako transgresivnost Jankélévicheva jezičnog izraza svoje ishodište ima, s jedne strane, u njegovu razlikovanju 'drastičnog' (iskustvenog) i 'gnostičkog' (misaonog), a s druge strane, u njegovim misaonim polazištima, koja predstavljaju Schellingova i Bergsonova razmatranja o umjetnosti.

Početak trećega bloka prvoga dana, Dalibor Davidović (Zagreb) u svojem je predavanju »Muzika kuca i u grudima Zemlje – dok se na njoj neprekidno vode ratovi« pokazao da je Ivan Focht muzičare smatrao tek kao manjkavu verziju filozofa te je potom dao odgovor na pitanja zašto je Ivan Focht tajnu glazbe izbjegavao tražiti u glazbi samoj i što bi se dogodilo da je uistinu prihvatio takav izazov. Zadnje izlaganje prvoga dana, »Platonizam i apstraktna priroda muzičkog dela«, izložila je Mirna Pavlović (Beograd) koja je razmotrila, u skladu s platonističkom interpretacijom, muzička

djela kao apstraktne entitete i postavila pitanje o bitnim karakteristikama djela (nalaze li se u melodiji, harmoniji, ritmu, formi ili nečemu drugome) te je pokazala da su psihološki faktori poput auditivne percepcije, pamćenja i kulturno uvjetovanih očekivanja ključni elementi u razumijevanju kontinuiteta i identiteta muzičkih djela kroz različite izvedbe.

Prvi blok drugoga dana započeo je predavanjem Monike Jurić Janjik (Zagreb), naslovljenim »(Ne)zastupljenost glazbe u kontekstu europske političke filozofije 16. stoljeća«, u kojem je izložila misli o glazbi (pozitivne i negativne) koje su držali najistaknutiji mislioci na području Francuske i Italije u 16. stoljeću u svojim djelima o političkoj filozofiji, a to su Jean Bodin, Giovanni Botero, Niccolò Machiavelli i Erazmo Roterdamski. Nakon nje, iza govornice je stao Vuk Popadić (Njemačka) koji je pripremio izlaganje »Božanska i politička utopija komorne muzike Antona Veberna«, u kojem je pokušao objasniti strukturu Vebernovu komorne glazbe i njezino ontološko postojanje te pokazati što je ona sposobna učiniti – prevladati samu sebe što joj dodjeljuje sposobnost djelovanja tako da stvara nešto što nalikuje božanskoj genezi.

Sljedeće izlaganje, pod naslovom »Filozofska analiza feminističkih trenutaka u glazbi: od Beethovena do Björk«, održao je Roman Šimunović (Osijek) koji je kritički pristupio glazbenoj tradiciji iz feminističke perspektive slijedeći niz ideja koje su se zajednički oblikovale od Beethovena do Björk – govoreći o ulogama koje su imale Nina Simone, Lesley Gore, Susan McClary, Ayn Rand i druge aktivistkinje i filozofkinje, te kako su te ideje odražavale evoluciju feminističke misli kroz protekla stoljeća.

Drugi blok drugoga dana započeo je predavanjem »Glazba i riječ«, u kojem Igor Mikecin (Zagreb) daje uvid u to da se glas daje shvatiti kao 'izvorno glazbalo' – kako je govor u svojoj biti glazben, tj. da je on već prije svake skladbe izvorni pjev, a da je i glazba bez riječi u osnovi način zborenja – te da blizina govora i glazbe potječe od zborenja, koje im prethodi kao ono zajedno i isto. Nakon njega, Lara Jakšić (Zagreb) održala je izlaganje »Muzika kao nagovor na filozofiju«, u kojem je pokušala prikazati da muziku nitko nikad nije uspio do kraja objasniti i kako je ono što je karakteristično za filozofiju i muziku upravo to da nastoje razlučiti ono nerazlučivo, objasniti ono neobjašnjivo te da još uvijek opstoje upravo zato što još uvijek nismo sigurni da tu funkciju neće ispuniti.

Sljedeće izlaganje, »Muzika i matematika«, održala je Irena Kapović (Osijek), u kojem je tvrdila da glazbena teorija kao sustav predstavlja proračunati proces obuhvaćanja zvuka

i njegove manifestacije u okviru ritma i melodije te tako implicira ukorijenjenost matematičkih operacija, i to da je zadaća filozofije odrediti ograničenje glazbe definicijom koja je razlikuje od zvuka, dok značaj glazbenog izražaja intuitivno pretpostavlja dublju povezanost s bitkom kroz čovjekovo pojedinačno pronalaženje i poistovjećivanje s glazbeno izraženim segmentima.

Treći blok drugoga dana započeo je s izlaganjem Martine Matosović Pongrac (Zagreb), naslovljenim »Boetijeva 'De institutione musica' u svjetlu suvremene muzikoterapije«, u kojem je istaknula važnost Boetijeva djela *De institutione musica* za razumijevanje odnosa između glazbe, znanosti i ljudskog bića jer osim što pruža uvid u teorijske temelje glazbe, anticipira moderne terapijske pristupe koji glazbu koriste u svrhu liječenja, posebice kroz muzikologiju.

Sljedeće izlaganje, pod naslovom »Harmonija kao jedinstveni ključ otvaranja Zdravlja i Muzike«, održao je Vuk Trnavac (Beograd), u kojem je govorio o otvorenosti muzike kroz harmoniju kao prikladan, pogodan, ali prije svega otvoren odnos prema svakoj drugosti, da je harmonija središnji skladni put koji nas vodi k traganju za tajnama onoga kako se prepliću *Eros* i *Tanatos* (tj. *Život* i *Smrt*), zbog čega je ona nešto apsolutno konstitutivno za zdravlje i muziku.

Maria Sara Fraser (Beograd) održala je izlaganje »Harmonija (duše): muzika i filozofija emocija u antici i danas«, u kojem je nastojala usporediti filozofijske pristupe odnosa muzike i emocija u antičkoj Grčkoj te sadašnjici, istaknuvši kako je u antičkoj filozofiji pojam harmonije bio usko povezan kako s muzikom, tako i s duševnim skladom, dok danas osim filozofijskih pristupa ovom odnosu muzike i emocija imamo i psihološke i neuroznanstvene pristupe. Posljednje izlaganje, pod naslovom »Muzika kao jezik emocija«, održala je Jefimija Vukičević (Beograd), koja je pokušala prikazati da se muzika može razumjeti kao svojevrsni jezik kojim se izražavaju i komuniciraju emocionalna stanja, što je pristup lingvistike emocija, te da nam taj pristup omogućava razumjeti kako se emocije prenose kroz muziku, analizirajući jezik muzika na sličan način kao što bismo analizirali govor, tj. verbalnu izvedbu jezika.

Konačno, treća i zadnja komponenta projekta bio je koncert »Filozofija i muzika«, koji se održao u Dvorani Blagoja Bersa Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu u subotu, 23. ožujka 2024. godine, a ukupno je trajao 80 min. Koncert je otvorila Latica Kovačević, studentica 5. godine glazbene pedagogije, koja je publici uz želju dobrodošlice dala sažet uvid u projekt i što ovaj koncert čini

posebnijim od drugih te je pozvala prodekana muzičke akademije Srđana Čaldarovića, koji je izrazio zahvalnost na odazivu, pohvalio studente što su se angažirali da ostvare ovaj projekt te da se nada kako će u budućnosti biti još međufakultetskih suradnji.

Prve dvije skladbe, »*Junge Fischerin*, za glas i klavirsku pratnju, NWV 29« i »*Aus der Jugendzeit*, za glas i klavirsku pratnju, NWV 8«, skladbe su Friedricha Nietzschea, a izveli su ih Darija Gazdek (sopran, 2. godina) i Domagoj Gušić (v. umj. sur.). Sljedeće dvije skladbe, »*Klavierstück* (1920.)« i »*P.K.B. Eine kleine Kindersuite* (1933.)«, skladbe su Theodora Wiesengrunda Adorna, a izvela ih je Katarina Nera Biondić (klavir, 1. apsolventska godina). Skladbu Zoltána Kodálya, »*Preludij za orgulje*, prema vokalnom djelu *Pange lingua* (1931.)«, izvela je Ida Marušić (orgulje, 3. godina). Skladbu Fabijana Koščaka (kompozicija, 2. godina), »*Kejsersens nye klæder*, za obou, violončelo i čembalo«, izveli su Petra Domšić (oboa, 3. godina), Karla Miličević (violončelo, 3. godina) i Andrea Šimić (čembalo, 3. godina). Nakon njih, Marija Vučković (sopran, 3. godina) i Domagoj Gušić (v. umj. sur.) izveli su tri skladbe Jean-Jacquesa Rousseaua: (1) »*Air de trois notes*, za glas i pratnju«, (2) »*Romance*, za glas i pratnju« i (3) »*Le siècle pastoral: Idylle de M. Gresset*, za glas i pratnju«. Sljedeće tri skladbe Friedricha Nietzschea, (1) »*Da geht ein Bach*, NWV 10a«, (2) »*Das Fragment an sich*, NWV 35« i (3) »*Ungarischer Marsch*, NWV 5«, izvela je Petra Akrap (klavir, 5. godina). Posljednju skladbu, »*Lijepa glazba*, za gudački kvartet«, skladao je Vigo Kovačić (kompozicija, 3. godina), a izveo ju je Gudački kvartet Resurrexit, koji sačinjavaju Lucija Lyon (violina, 3. godina), Alisiya Mudryk (violina, 4. godina), Luka Kanceljak (viola, 2. godina) i Karla Miličević (violončelo, 3. godina).

Sa završetkom zadnje izvedbe, Latica Kovačević ponovno je stupila na pozornicu kako bi zahvalila izvođačima i pozvala organizatora Lovra Ivića da se obrati publici s par riječi. Lovro Ivić pohvalio je sve izvođače i sa zadovoljstvom im zahvalio na trudu i vremenu koje su odvojili kako bi obogatili ovaj studentski projekt. Zahvalio je i publici što se odazvala i pokazala interes. Rekao je da je uživao u organizaciji. Nadalje, bio je planirao u svoj govor dodati efektni citat, no shvatio je da nema ničeg što bi se riječima moglo dodati, a da nije već djelima oprimjereno na koncertu, ali i na tribini i simpoziju. Na koncu je sve pozvao da ponovno zaplješću izvođačima i da se počaste večerom u hodniku.

Posebnost projekta »Filozofija i muzika« ne čini samo njegova veličina nego i to što je u cijelosti ostvaren u studentskoj suradnji između studenata filozofije Filozofskog fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu i studenata muzikologije Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu, tj. u suradnji studentskih udruga NOUS i fusNota. Posjećenost na svim trima komponentama projekta bila je velika. Na tribini i simpoziju ritam i ton glasa kroz plodonosne rasprave hranio je uši publike do očaravajuće harmonije koja je kulminirala na koncertu.

Matija Bedić

Bioetički arboretum

Bioetički arboretum održan je 22. i 23. travnja 2024. godine u Zagrebu. Riječ je o interdisciplinarnom simpoziju koji na jedinstven način povezuje filozofiju, bioetiku i ekologiju. Organizatori simpozija bili su Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo, Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu i Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, a suorganizatori Botanički vrt Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (PMF-a) i Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Organizacijski odbor *Bioetičkog arboretuma* činili su Jan Defrančeski u funkciji predsjednika Odbora, Matija Vigato u službi glavne tajnice, Mira Matijević kao poslovna tajnica te Hrvoje Jurić, Marko Kos, Lidija Knorr i Vanja Stamenković kao ostali članovi Odbora. Pomoć u organizaciji pružio je i Suradnički krug studenata *Bioetičkog arboretuma*, koji su činili Lucija Benotić, Karlo Ekmečić, Mattea Merdita i Mihael Vrbanc. Simpozij je održan povodom označavanja dviju značajnih obljetnica – Dana planeta Zemlje (22. travnja) i 300. godišnjice rođenja Immanuela Kanta (1724. – 1804.), dok mu je cilj bio produbiti promišljanje ljudske odgovornosti i moralnog ophođenja prema okolišu, ne-ljudskim živim bićima te planetu Zemlju kroz prizmu Kantove filozofije, čime se otvorio prostor za rasprave o važnim temama kao što su dubinska ekologija, ekolingvistika i bioetički aktivizam. Program simpozija sastojao se od plenarnih predavanja, sekcijских izlaganja, radionice, umjetničke izložbe i projekcije dokumentarnog filma, a odvijao se na dvije lokacije – u Sveučilišnom centru za integrativnu bioetiku i Botaničkom vrtu PMF-a, gdje su teorijski napor bili oplemenjeni šetnjama kroz raznolikost i raskoš biljnog svijeta, na inovativan način povezujući misaoni i iskustveni pristup prirodi.

Predavački dio programa simpozija bio je podijeljen na tri tematske sekcije: »Bioetički herbarij«, »U šetnji s Immanuelom Kantom« i »Kant u 21. stoljeću«. Simpozij, a time i prva tematska sekcija, započeo je svečanim otvaranjem u Botaničkom vrtu PMF-a, nakon čega je Vanja Stamenković, voditelj Vrta, održao uvodno predavanje o povijesti i značaju ove institucije, čija »zbirka živih biljaka« danas broji preko 6.000 vrsta. Uslijedilo je plenarno predavanje pod naslovom »Vrijednost prirodnih dobara«, u kojem je Lidija Knorr predstavila kompleksnost problema pripisivanja vrijednosti prirodnim resursima, naglašavajući pritom ulogu umnog subjekta. Nakon toga, održana su dva sekcijска izlaganja. U izlaganju »Fenomenologija biljaka« Matija Vigato predstavila je filozofske teorije o biljkama kod Aristotela, Hegela i Husserla, povežavši uvide neurobiologije i fenomenologije kako bi preispitala uobičajeno shvaćanje biljaka kao jednostavnih, pasivnih i nepomičnih, pritom nabrojivši kao karakteristike fenomenologije biljaka: *biti-na-mjestu*, *biti-u-svijetu* podijeljenom na iznad i ispod zemlje, komunicirati putem kemijskih signala te se kretati u odnosu na gravitaciju i svjetlo. Potom je Mattea Merdita održala izlaganje pod naslovom »Dubinska ekologija kao psihoterapija«, u kojem je predstavila dubinsku ekologiju Arnea Nassa te istaknula načine na koji ista može poslužiti kao psihoterapeutska praksa, posebice s obzirom na njezin cilj »povećanja svijesti«.

Iduću sekciju, pod naslovom »U šetnji s Immanuelom Kantom«, započeo je Marko Kos plenarnim predavanjem »Fritz Jahr i očuvanje biljnog života«, u kojem je Fritz Jahra predstavio kao filozofa koji je tvorbom termina »bio-etika« otvorio vrata novoj filozofskoj disciplini te koji je svojim konceptom bioetičkog imperativa proširio moralni obzor na biljke i prirodu u cjelini. Nakon toga, uslijedilo je izlaganje »Næssova kritika kantijanskog uma na primjeru cvijeta *Gentiana nivalis*«, u kojem je Jan Defrančeski na temelju Næssova opisa vlastitog estetskog doživljaja cvijeta *Gentiana nivalis*, te u kontekstu suvremenih rasprava o razlici estetike i etike okoliša, predstavio ključnu ulogu koje »lijepo djelovanje« ima u Næssovoj filozofiji morala, te njezin kritički odmak od Kantove teorije koja svoj temelj pronalazi u »moralnom djelovanju«.

Program se potom nastavio u Sveučilišnom centru za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu, i to s događanjem pod naslovom »Ekoskop: prošlost nadolazeće budućnosti«, koje se sastojalo od uvodnog izlaganja te projekcije filma. Izlaganje naslova »Otudjenje od prirode« održao je Karlo Ekmečić, skrenuvši pozornost na »suvremeno stanje« u kojem je priroda čovjeku strana, a Zemlja tretira kao zamjenjivi izvor prirodnih resursa. Potom se

održala projekcija dokumentarnog filma *Živjeti u prošlosti budućnosti* (engl. *Living in the Future's Past*, Susan Kucera, 2018.), u kojem brojni znanstvenici i intelektualci raspravljaju o problemima klimatskih promjena i iscrpljivanja prirodnih resursa. Uslijedilo je otvaranje umjetničke izložbe »Mikromjesta«, u kojem je kiparica Manuela Pauk predstavila svoju umjetničku instalaciju pod nazivom *DSUP* iz 2023. godine, u kojoj je u maloj prostoriji postavila fotoluminiscentnu skulpturu dugoživca (tardigrada ili vodenog medvjedića) uvećanog oko tisuću puta. Skulptura se tijekom dana punila sunčevim svjetlom kako bi posjetitelj izložbe dočekala bliješteći plavim svjetlom. Naziv umjetničkog djela – »DSUP« – oznaka je za protein, specifičan za dugoživce, koji u sintezi s DNA smanjuje njegovo raspadanje za 40 % ako je isti izložen UV radijaciji. Osvrt na izložbu, pod naslovom »Maleni herojski medvjedići« napisala je Buga Kranželić, istaknuvši značaj postavljanja skulpture u instalaciju koja nalikuje na znanstveni laboratorij te interpretirajući vodenog medvjedića kao simbol sigurnosti.

Drugi dan simpozija, ujedno i njegova treća tematska sekcija, započeo je plenarnim predavanjem Luke Perušića pod naslovom »Važnost Kanta u razmatranju planetarne održivosti nakon svitanja epohe umjetne inteligencije«, u kojem je budućnost umjetne inteligencije povezoao s planetarnom održivošću, a kao mogući korektiv istaknuo Kantovu etiku. Nakon toga, Lucija Benotić održala je radionicu pod naslovom »Plants with Benefits«, koja je uključivala uvodno izlaganje o etici biljaka i konceptu biofilije, a potom i vodeno presađivanje biljaka koje su brojni sudionici radionice sami odabrali među raznolikim vrstama koje je voditeljica pripremila i koje su naknadno dobili na dar. Cilj radionice bio je poticanje refleksije nad vlastitim odnosom prema biljkama, kao i odgovornosti spram istih. Simpozij je zaključen *Bioetičkim utorkom* – događanjem koji Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu redovito organizira, a koji je ovaj put nosio naslov »Bioetički utork: životinja kao subjekt, simbol i objekt«. Gošća *Bioetičkog utorka* bila je Suzana Marjančić, koja je u izlaganju pod naslovom »Zooscena ili životinja koja, dakle, izvodi« analizirala životinju kao subjekt, objekt i simbol neoavangardne i postavangardne vizualne kulture, povezujući pritom animalistiku i izvedbene studije.

Bioetički arboretum istaknuo se bogatstvom i raznolikošću sadržaja, pristupa i tema. Integrirajući filozofske rasprave, znanstvene uvide i umjetničke izraze, ponudio je svjež i inovativan pogled na čovjekov odnos s prirodom te osvijetlio važnu ulogu i mjesto filozofije u tom diskursu. Izvanredan uspjeh *Bioetičkog*

arboretuma ukazuje na to da u zajednici postoji širok interes za bioetičkom edukacijom i društvenim dijalogom te se može naslutiti da je riječ o projektu koji će na ovim prostorima imati ključnu ulogu u promicanju interdisciplinarnog dijaloga o odnosu čovjeka i »više-nego-ljudskog svijeta«.

Matija Vigato

Rogina FRArhKkkTURA **– Žarko Paić / Filozofija** **arhitekture**

U sklopu tribine FRArhKkkTURA, na kojoj svake posljednje srijede u mjesecu u prostorijama Knjižare Fraktura međunarodno priznati arhitekt Krešimir Rogina ugošćuje »najpoznatija imena domaće arhitektonske scene«, 24. travnja 2024. godine gostovao je prof. dr. sc. Žarko Paić s Tekstilno-tehnološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Za ovu se prigodu Paić posebno referirao na svoje opsežno djelo *Tehnosfera*, koje je u nakladi biblioteke Sandorf & Mizantrop u razdoblju od 2018. do 2019. godine objavljeno u pet svezaka. Najveća pozornost pridana je četvrtom svesku naslovljenom *Sklop i petlja. Što je ostalo od arhitekture?*, no u opsežnom i iscrpnom filozofijskom razmatranju arhitekture čulo se pregršt referenci i na druga Paićeva djela.

Nakon kraćeg uvoda utvrđeno je kako filozofije arhitekture kao takve nema, a da bi je bilo, potrebno joj je dati osnovu. Odatle je ukazano na to kako se filozofijsko promišljanje arhitekture ne odnosi tek na znanost o gradnji u prostoru, već je osnova toga promišljanja ideja koja je vezana s tehnologijom kao bitnim pojmom zapadnjačke metafizičke tradicije. Time je u središte razgovora postavljen pojam *stvarnosti*, a koji je razmotren s obzirom na njegovo tradicionalno značenje te u suvremenim okolnostima tehnološke proizvodnje stvarnosti. Paić je time pojasnio kako pojam *tehnosfere* nema značenje tehnike, jer moderne znanosti nisu teorijske, već stvaralačke, a moderna tehnologija nadilazi puko tehničko sredstvo za odnošenje s prirodom onda kada ona počinje konstruirati stvarnost. U objašnjenju te tehnološke moći, Paić je podsjetio na važnost Norberta Wienera i njegovu teoriju, prema kojoj ključ za razumijevanje svijeta nije ni brzina ni materija, već informacija, a što je na drugi način u filozofijskoj tradiciji

od antike poznato pod pojmom *forma*. Tehnologija zasnovana na informaciji informatička je tehnologija, odnosno pametna tehnologija koja se razvija po principu umrežavanja i time ima sposobnost samo-proizvođenja. Odatle proizlazi »novo« shvaćanje tehnologije koje ne predstavlja sredstvo za ostvarivanje druge svrhe, odnosno za očuvanje zbilje, već ona po principu svojih mehanizama određuje i konstruira stvarnost.

U nastavku je na nekoliko reprezentativnih primjera visoke arhitekture 20. stoljeća (Le Corbusier, Ludwig Mies van der Rohe, Louis Kahn, Robert Venturi i Cedric Price), prikazano kako arhitektura polazi od ideje te je u njoj paradigmatički sadržano dizajniranje u značenju konstruiranja svijeta prema ideji, odnosno iz uma. Arhitektura se tako shvaća kao osmišljavanje (nasuprot označavanju), a ono je prema Paiću bit čovjekova postojanja, sačinjenog od dvaju elemenata – *mišljenja* i *osjetilnosti*.

Nadalje, iz pitanja stvarnosti otvoreno je pitanje društva, a uz koje je Paić ukazao kako od 60-ih godina dvadesetog stoljeća i razvoja kibernetike »globalno selo« Marshalla McLuhana biva smijenjeno »telematskim društvom« Viléma Flussera, obilježje kojega je to da virtualna stvarnost nije bijeg, nego je ona prava stvarnost koja određuje čovjekovu zbilju, odnosno kako je to Rogina izrekao: »stvarnost stvarnija od stvarnog«. Doba modernog stroja koje karakterizira moć mišljenja, prema Paiću smjenjuje i iskonski doživljaj vremena, koji za čovjeka podrazumijeva spregu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, utoliko što umjetno pamćenje tehničkog mišljenja stvara vječnu sadašnjost. Ta se bitna obilježja stroja obdarenog moći mišljenja zasnivaju na kôdu kao principu tehničke konstrukcije stvarnosti, koji nije ni slika ni jezik u čovjekovu iskonskom shvaćanju. Zaključno, u osvitu te nove tehnologije, pod čijom moći se mijenja tradicionalno shvaćanje pojmova stroja, proizvodnje, stvarnosti, društva i prostor-vremena, te u tehnosferičnom sabiranju mita, religije, umjetnosti, filozofije i znanosti, Žarko Paić uvida kako je doba arhitekata prošlo, a što je manifestno u vertikalnim konstrukcijama kao jedinjoj paradigmi suvremenog »monumentalnog« graditeljstva.

Bernard Špoljarić

22. Lošinjski dani bioetike

22. *Lošinjski dani bioetike* tradicionalno su održani na Malom Lošinj, od 12. do 15. svibnja 2024. godine, u prostorijama hotela *Aurora*, nedaleko grada Mali Lošinj. Uz simpozij »Integrativna bioetika i nova epoha«, simultano se odvijala 19. *Studentska bioetička radionica* »Egzistencija, nesigurnost i nasilje«, a posljednjeg se dana ove znanstveno-kulturne manifestacije održao i okrugli stol »Budućnost turizma: održivi turizam i znanstveni turizam«.

Organizatori ovogodišnjih *Lošinjskih dana bioetike* bili su Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj, dok su suorganizatori bili Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Suorganizatori 19. *Studentske bioetičke radionice* bili su Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (USF) i Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pokrovitelj 22. *Lošinjskih dana bioetike* bila je Primorsko-goranska županija.

Prvog dana, u nedjelju, sudionici su se smjestili u hotel, a nakon zajedničke večere slijedilo je otvorenje izložbe pejzažnih astrofotografija Branka Nađa pod nazivom »Hrvatska pod zvijezdama«. Izložbu je uvodnim riječima otvorio Saša Zavrtnik. Potom je uslijedilo otvorenje 19. *Studentske bioetičke radionice* »Egzistencija, nesigurnost i nasilje«.

Ponedjeljak ujutro, nakon otvaranja skupa i pozdravnih riječi, slijedila je plenarna sesija naziva »Kant i bioetika: povodom 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta«, koju je otvorio Igor Eterović (Hrvatska) izlaganjem »(Zaboravljeni) Kant u modernoj medicinskoj etici i bioetici«. Nakon njega su uslijedili Franjo Mijatović (Hrvatska) s izlaganjem »Filozofske i (bio)etičke perspektive ljudskog tijela u Kantovoj filozofiji« i Hrvoje Jurić (Hrvatska) s izlaganjem »Kant u krizi«. Nakon plenarne sesije program se nastavio odvijati simultano u tri dvorane, u dvorani A i B održana su izlaganja sa skupa, dok se u trećoj dvorani C odvijala 19. *Studentska bioetička radionica*.

U dvorani A prvu sesiju, održanu na engleskom jeziku, otvorili su Antun Japundžić i Ivan Zubac (Hrvatska) izlaganjem »Ecological Crisis – a Crisis of the Man« [»Ekološka kriza – kriza čovjeka«]. Potom je održano grupno izlaganje u kojem su sudjelovali Ivana Tutić Grokša, Ana Depope, Tijana Trako Poljak i Amir Muzur (Hrvatska), a izlaganje je nosilo naslov »Different (Mediterranean) Cultures, Same Issues: Insights from Euro-BioMed Project« [»Različite (mediteranske) kulture, isti problemi: uvidi iz projekta Euro-

BioMed]. Potom je riječ imao Luka Perušić (Hrvatska) čije je izlaganje bilo naslovljeno »Artificial Intelligence and Moral Localism« [»Umjetna inteligencija i moralni lokalizam«]. Zatim je Matija Mato Škerbić (Hrvatska) održao izlaganje »Sport Is Not Society: Intrinsic Values of Sport Should Be Decisive in Transgender Athletes Debate« [»Sport nije društvo: intrinzične vrijednosti sporta trebaju biti odlučujuće u raspravi o transrodnim sportašima«]. Sesiju su zatvorili Luka Fotak (Hrvatska) i Vuk Prica (Belgija) izlaganjem »Euthanasia in End-Stage COPD« [»Eutanazija u terminalnoj fazi KOPB-a«]. Nakon izlaganja slijedila je plodna rasprava.

U dvorani B prvu sesiju otvorio je Stipan Tadić (Hrvatska) izlaganjem »Jedinstvenost Života, svega stvorenoga i održivosti«. Potom su nastupili Ivica Kelam, Ivan Včev i Darija Rupčić Kelam (Hrvatska) s izlaganjem »Bioetika ugljične kompenzacije (*carbon offset*)«. Nakon toga su na red došli Toni Buterin, Robert Doričić, Amir Muzur i Iva Rinčić (Hrvatska) sa svojim izlaganjem »Izazovi klimatskih promjena u bioetičkom kontekstu na primjeru Primorsko-goranske županije«. Zatim su izlaganje održali Saša Zavrtnik i Jelena Loborec (Hrvatska) pod naslovom »Stanje onečišćenja metalima različitih sastavnica okoliša i uloga medonosnih pčela kao bioloških pokazatelja«. Sesiju je zatvorila Iris Broman (Hrvatska) izlaganjem »Zdravlje ili igračke«. Sesija je završena konstruktivnom raspravom, a zatim je uslijedila pauza za ručak.

Nakon ručka, u dvorani A prvu od uzastopne tri sesije otvorila je Lidija Knorr (Hrvatska) svojim izlaganjem »Uloga čovjeka kao umnog subjekta u procjenjivanju vrijednosti prirodnih dobara«. Drugo izlaganje održao je Jan Defrančeski (Hrvatska) pod naslovom »O pluralizmu i pluriperspektivizmu u filozofskoj misli Arnea Næssaa«. Potom je Marko Kos (Hrvatska) održao izlaganje »Fritz Jahr i biljni život«. Na kraju sesije izlagao je Željko Kaluđerović (Srbija), a izlaganje je nosilo naslov »Proto-bioetika u fragmentima *filozofa koji se smijek*«. Naposljetku je uslijedila rasprava te kratka pauza.

Sljedeću sesiju otvorio je Luka Janeš (Hrvatska) izlaganjem »Valentin Pozaić i osnivanje prvog bioetičkog centra u Hrvatskoj i Jugoslovenskoj Europi«. Zatim su uslijedili Iva Rinčić, Toni Buterin i Amir Muzur (Hrvatska) sa zajedničkim izlaganjem »Kavaski krug i bioetički kredok«. Sesiju su zatvorili Iva Rinčić, Robert Doričić i Amir Muzur (Hrvatska) izlaganjem »Bioetika Baltika«. Sesija se završila raspravom.

Treću sesiju otvorio je Ivan Perkov (Hrvatska) izlaganjem »(Ne)etičnost stihijskog useljavanja stranih radnika u Hrvatsku«. Potom je

izlaganje održao Žarko Šperanda (Hrvatska) na temu »Odgoda rađanja, smanjena plodnost, neplodnost, depopulacija«. Sesiju je završio Ante Belić (Hrvatska) izlaganjem »Etički izazovi roditeljstva: odgajati za zrelost u suvremenom svijetu«.

Dvorana B, nakon ručka, ponudila je također pregršt izlaganja u tri sesije. Prvu sesiju otvorila je Ivana Zagorac (Hrvatska) izlaganjem »*Bios* i *etos* u bioetici: jedan sentimentalni pogled«. Potom su uslijedili Anita Dučkić Sertić i Jelena Zadro (Hrvatska) sa zajedničkim izlaganjem »Važnost zdravih granica u interpersonalnim odnosima«. Zatim je Danijela De Micheli Vitturi (Hrvatska) održala izlaganje »Umijeće slušanja i medicina osobe u djelu Paula Tourniera«. Sesiju su zatvorili Mario Bebek i Marija Brdarević (Hrvatska) zajedničkim izlaganjem »Utjecaj predrasuda i stereotipa na percepciju komunikacije osoba s invaliditetom«. Nakon sesije slijedila je plodna rasprava, a potom i kratka pauza.

Sljedeću sesiju započeli su Marija Brdarević, Ivna Kocijan, Zrinka Pranjić Kozlek i Mario Bebek (Hrvatska) grupnim izlaganjem »*Ageizam* u zdravstvenoj skrbi kao bioetičko pitanje o granicama života«. Nakon njih uslijedili su Zrinka Pranjić Kozlek i Marija Brdarević (Hrvatska) s izlaganjem »Očuvanje autonomije i ovisnost o tuđoj pomoći u starijoj životnoj dobi: je li odlazak u dom za starije konačni gubitak autonomije ili njeno osiguranje?«. Naposljetku su Velimir Terzić i Maria Magdalena Terzić (Hrvatska) održali zajedničko izlaganje pod naslovom »PSA između benigne i maligne bolesti prostate«. Sesija je zaokružena zajedničkom raspravom.

Zadnju sesiju dana započeli su Saša Zavrtnik i Damir Žubčić (Hrvatska) izlaganjem »Ispravnost egzistencije«. Nakon njih uslijedile su Suzana Vuletić, Brankica Juranić, Željka Dujmić (Hrvatska) i Metka Lipič Baligač (Slovenija) sa zajedničkim izlaganjem »Duhovna dimenzija patnje palijativnih bolesnika i religiozna previranja ne/prihvatanja terminalnih konotacija«. Na kraju je svoje izlaganje iznijela Danijela Tiosavljević (Srbija) pod naslovom »Pogled na eutanaziju s pozicije značenja medicinskoetičkih principa«. Sesija se završila bogatom raspravom.

Nakon večere održano je predstavljanje recentnih bioetičkih izdanja. Moderator je već tradicionalno bio Ante Čović, a predstavljena su sljedeća izdanja:

- (1) Fritz Jahr, *Биоетички есеи (1924–1948)* [*Bioetički eseji (1924.–1948.)*, preveo na makedonski i uredio Dejan Donev];
- (2) Luka Janeš, *Екоетика Алда Леополда у перспективи интегративне биоетике*;
- (3) Josip Guć, *Поticaји за биоетичко промишљање односа културе и природе у djelu Nikole Viskovića*;
- (4) Tomaž

Grušovnik, *Etika životinja: o prekovrnoj gostoljubivosti*; (5) Nikolina Iris Filipović, *Kompleksnost života: od organizmičke biologije do integrativne bioetike*; (6) Marina Katičić Pleić, *Integrativno mišljenje: odgovor na trostruku krizu postmoderne*; (7) Hrvoje Jurić, *Iskušenja humanizma: drugo, dopunjeno izdanje*; (8) Lovro Furjančić, *Transhumanizam i književnost*; (9) Ivo Džinić, *Snaga mita: uz filozofiju Ernsta Cassirera*; (10) Ivo Lučić, *K bosanskom oceanu: kratki ogledi o percepciji prirode u Bosni i Hercegovini*; (11) Arif Smajkić, *Stogodišnje iskustvo javnog zdravstva u Bosni i Hercegovini 1923–2023.*; (12) Ana Borovečki, Marijan Klarica (ur.), *Medicinska etika*; (13) Suzana Vuletić, *Dileme kliničke bioetike: u perspektivi medicinskog personalizma i kršćanske deontologije*; (14) Štefanija Kožić, Luka Janeš (ur.), *Filozofija, bioetika i mentalno zdravlje: zbornik radova sa 7. Međunarodnog transdisciplinarnog simpozija »Bioetika i aporije psihe«*. Predstavljajući navedenih publikacija bili su redom: Iva Rinčić, Ivan Perkov, Jan Defrančeski, Dominica Firšt, Hrvoje Jurić, Luka Janeš, Marko Kos, Josip Periša, Jakov Erdeljac, Katica Knezović, Hajdar Arifagić, Igor Eterović, Antun Japundžić i Andrija Piskač. Time je zatvoren prvi dan simpozija.

Drugi dan simpozija, utorak, započeo je plenarnom sesijom na engleskom jeziku i to pod nazivom »Integrativna bioetika i povijest«, a koju je otvorio Michael George (Kanada) izlaganjem »Integrative Bioethics, Historical Consciousness and the Good of Order: Some Methodological Considerations« [»Integrativna bioetika, povijesna svijest i dobro poretka: neka metodološka razmišljanja«]. Potom je uslijedio Jakov Erdeljac (Hrvatska) sa svojim izlaganjem »Human as Parasite – Bioethical Perspectives in Gehlen’s Philosophy of History« [»Čovjek kao parazit – bioetičke perspektive u Gehlenovoj filozofiji povijesti«]. Plenarnu sesiju zatvorili su Nikola Samardžić i Nevena Divac (Srbija) izlaganjem »Eugenic Sidetrack in the History of Human Biological Improvement: Cases in Clinical Trials Misconduct« [»Eugenička stranputica u povijesti ljudskog biološkog poboljšanja: slučajevi zloupotrebe u kliničkim istraživanjima«]. Nakon sesije slijedila je rasprava.

Nakon plenarne sesije program simpozija ponovo se raspodijelio u dvije dvorane u kojima su se paralelno održavala izlaganja. U trećoj dvorani odvijala se 19. *Studentska bioetička radionica*.

U dvorani A prvu je sesiju otvorio Igor Čatić (Hrvatska) izlaganjem »Nužna je integrativna etika neživoga«. Potom je uslijedio Josip Periša (Hrvatska) sa svojim izlaganjem »Tehnologija i znanost između Marcusea i Habermasa«. Nakon toga, Ivo Džinić (Hrvatska) održao je

izlaganje naslovljeno »Integrativna bioetika i kulturologija: izazovi međukulturne bioetičke paradigme«. Sesiju je zatvorio Damjan Kovač (Hrvatska) izlaganjem »Philosophia perennis i nova epoha«.

Na početku druge sesije Marko Trajković i Saša Knežević (Srbija) održali su izlaganje pod naslovom »Što je bioetika za pravo?«. Nakon toga je Katica Knezović (Hrvatska) izložila izlaganje naslovljeno »Biopravo i biopolitika u godinama proglašene pandemije koronavirusa SARS-CoV-2 – u svjetlu zapisnikâ njemačkoga zavoda za javno zdravstvo«. Na kraju sesije Mira Lulić i Ivana Tucak (Hrvatska) imale su zajedničko izlaganje pod naslovom »Plagiranje na pravnim fakultetima: izazovi, problemi i potencijalna rješenja«. Nakon obje sesije slijedile su plodne rasprave.

U dvorani B zadnju sesiju simpozija otvorio je Miloš Marković (Srbija) izlaganjem »Glazbeno i tjelesno obrazovanje u funkciji odgoja u antičkoj Grčkoj«. Potom su svoje izlaganje iznijeli Hrvoje Sertić i Anita Dučkić Sertić (Hrvatska) pod naslovom »Doprinos borilačkih sportova u očuvanju mentalnog zdravlja«. Na posljepku, također zajedničko izlaganje, održali su Tomislav Krznar i Damir Velički (Hrvatska) pod naslovom »Filozofija i kritičko učenje: prilog za povijest razvoja poučavanja filozofije na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu«. Kao što je bio slučaj tijekom cijelog simpozija i nakon ove sesije uslijedila je živa i konstruktivna rasprava. U večernjim satima, u sklopu 19. *Studentske bioetičke radionice*, održana je zanimljiva Glazbena večer pod naslovom »Bioethics and Chill – Music Edition«, koju je vodila Lea Mraz.

Posljednjeg dana *Lošinskih dani bioetike* bio je održan okrugli stol pod temom »Budućnost turizma: održivi turizam i znanstveni turizam«, čiji je pokrovitelj Jadranska grupa (Mali Lošinj). Stol je stručno moderirao Tomislav Krznar, dok su govornici bili: (1) Silvana Pavlinović (Čiovo/Makarska) s uvodnom temom »Ekološka, ekonomska i društvena načela održivosti u hrvatskom turizmu«; (2) Renata Žugić (Veli Lošinj) s uvodnom temom »Doprinosi zdravstvenog turizma održivosti destinacije«; (3) Dalibor Cvitković (Mali Lošinj) s uvodnom temom »Odgovorni turizam otoka Lošinja«; te (4) Iva Rinčić (Rijeka) s uvodnom temom »Trebamo li otkazati turizam?«. Koliko je okrugli stol bio uspješan potvrđuje i zainteresiranost publike koja je svojim pitanjima i komentarima za duplo produžila predviđeno vrijeme trajanja. Žustro se i plodno raspravljalo o krucijalnim pitanjima održivosti i budućnosti turizma u Hrvatskoj. Postavilo se pitanje njegove strukture, utjecaja na lokalno stanovništvo, ali i njegove uloge u današnjem društvu. Posebna pažnja posvetila se smjerovima u kojima bi se turizam

trebao okretati u budućnosti te pitanju o djelatnostima i aktivnostima koje bi doprinosile održivosti i razvoju lokalne zajednice.

Time su ujedno bili završeni *Lošinjski dani bioetike* koji već 22. godine zaredom uspješno provode znanstvenu, kulturnu i akademsku djelatnost na najvišem nivou. Bogati sadržaj, vrhunska organizacija i logistička pripremljenost i ove su godine stvorili mjesto susreta mnoštva, čijem su ukrštanju i ove godine bioetički temelji omogućili prostor za integrativnost i interdisciplinarnost.

Mihael Vrbanc

19. Studentska bioetička radionica

Bioetički imperativ zajedničkog promišljanja aktualnih problema u spoju intelektualnih znatiželjnika, prirode i Mediterana i ove je godine okupio brojne znanstvenike i studente na Malom Lošinju u sklopu 22. *Lošinjskih dana bioetike* i 19. *Studentske bioetičke radionice*. Organizatori ovogodišnjih *Lošinjskih dana bioetike* bili su Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj, a pokrovitelj Primorsko-goranska županija. Kao suorganizatore *Lošinjskih dana bioetike* valja navesti Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, dok su suorganizatori *Studentske bioetičke radionice* bili Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zahvaljujući svima navedenima još jednom je omogućeno ovakvo jedinstveno i dragocjeno događanje koje se i ovaj put odvijalo u hotelima *Aurora* i *Vespera* između 12. i 15. svibnja 2024. godine. Pritom se krovni simpozij »Integrativna bioetika i nova epoha« održavao od 13. do 14. svibnja, 19. *Studentska bioetička radionica* »Egzistencija, nesigurnost i nasilje« od 12. do 15. svibnja, a završni okrugli stol pod naslovom »Budućnost turizma: održivi turizam i znanstveni turizam« 15. svibnja 2024. godine.

Početak ovogodišnje *Studentske bioetičke radionice* upriličen je izložbom pejzažnih astrofotografija »Hrvatska pod zvijezdama« Branka Nađa, uvečer nakon smještanja u hotel i večere. Fotografije noćnih pejzaža nastale na znamenitim hrvatskim turističkim i povije-

snim lokacijama svojom su umirujućom i sugestivnom austom uvele pridošle sudionike u kontemplativno i poticajno, a prije svega ugodno ozračje nadolazećih lošinjskih događanja. U takvom kontekstu nije mogla izmaći čuvena – za ovu prigodu kao stvorena – izreka velikog filozofa Immanuela Kanta u kojoj se »zvjezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni« stapaju u inspirativno žarište etičkih i bioetičkih promišljanja, što je svoj utjecaj pokazalo već na plenarnoj sesiji održanoj idućeg dana. Ipak, prije toga valja još navesti otvaranje *Studentske bioetičke radionice* održano nakon razgleda fotografija kao posljednje događanje prvoga dana, a na kojem su ovogodišnji članovi organizacijskog tima *Studentske bioetičke radionice* – Mihael Vrbanc (voditelj tima), Dominica Firšt, Mate Pavić i Lea Mraz – ukratko predstavili svoju malenkost, veliki entuzijazam i ciljeve nadolazećih radionica i rada u grupama.

Idućeg jutra otvoren je i središnji skup *Lošinjskih dana bioetike* nakon čega je uslijedila već spomenuta plenarna sesija »Kant i bioetika: povodom 300. obljetnica rođenja Immanuela Kanta«. Publika koju su sačinjavali i studenti i stručnjaci imala je priliku čuti tri izlaganja objedinjena u reflektiranju značaja i aktualnosti lika i djela ključnog mislioca etičke problematike. Spoju Kantove etike i nešto mlađe bioetike tako su nastojali dopriniti Igor Eterović (Hrvatska) izlaganjem »(Zaboravljeni) Kant u modernoj medicinskoj etici i bioetici«, Franjo Mijatović (Hrvatska) izlaganjem »Filozofske i (bio)etičke perspektive ljudskog tijela u Kantovoj filozofiji« te Hrvoje Jurić (Hrvatska) izlaganjem »Kant u krizi«. Uz navedenu, studenti su bili prisutni i na plenarnoj sesiji održanoj na engleskom jeziku idućeg dana. Pod nazivom »Integrativna bioetika i povijest«, na ovoj sesiji svoja su istraživanja podijelili Michael George (Kanada) u izlaganju »Integrative Bioethics, Historical Consciousness and the Good of Order: Some Methodological Considerations« [»Integrativna bioetika, povijesna svijest i dobro poretka: neka metodološka razmišljanja«], Jakov Erdeljac (Hrvatska) izlaganjem »Human as Parasite – Bioethical Perspectives in Gehlen's Philosophy of History« [»Čovjek kao parazit – bioetičke perspektive u Gehlenovoj filozofiji povijesti«] te Nikola Samardžić i Nevena Divac (Srbija) izlaganjem »Eugenic Sidetrack in the History of Human Biological Improvement: Cases in Clinical Trials Misconduct« [»Eugenička stranputica u povijesti ljudskog biološkog poboljšanja: slučajevi zloupotrebe u kliničkim istraživanjima«]. Uvid u šire polje bioetičkih tema studenti su mogli steći i na predstavljanju recentnih bioetičkih izdanja održanom u ponedjeljak, 13. svibnja 2024., u večernjim satima. Navedena izlaga-

nja i rasprave uvela su studente u stimulatívni tok bioetičkih promišljanja koji se nastavio na otvaranju drugog dana *Studentske bioetičke radionice* i prvim radom u seminarskim grupama.

»Egzistencija, nesigurnost i nasilje« tema je koja je ponudila širok spektar problemskih žarišta prvenstveno usmjerenih na individualnu i društvenu (ne)sigurnost, situacije ekonomsko-političkog tipa, represije od strane ljudskih i ne-ljudskih bića i mehanizama usmjerene prema jednako tako raznolikoj, ranjivoj živoj i neživoj prirodi i bićima. Višestrukost takvih socijalnih, tehnoloških i nadasve bioetičkih pitanja sama od sebe dovela je do formiranja četiriju grupa međusobno objedinjenih krovnim temama, ali specifične po nekom posebnom vidu navedene problematike na koji se fokusiraju. Intelektualne kreativnosti polaznika također nije manjkalo pa se i unutar svake grupe rastvorila šarolika lepeza raznih pojedinačnih pitanja i problema.

Grupa »Gama« objedinila se pod temom »Nadžovjek ili nečovjek: odjeci tehničkog napretka« kojom je nastojala dovesti u pitanje ne više toliko figurativnu granicu između humanog, etički osviještenog čovjeka i nečovječnog, ne-etičnog bića koje čovjek postaje u doticaju sa sveprisutnim ne-ljudskim tvorevinama, mehanizmima i sustavima. Igra riječi zataknuta u ime grupe poslužila je i voditeljici grupe »Gama« Lei Mraz (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) da svojim izlaganjem »Premrežena egzistencija – živi čovjek u kibernetskoj« propita učinke i posljedice inkorporiranja određenih razina čovjeka (etičkih, ontičkih, socijalnih itd.) u nedovoljno istraženi, manipulativni prostor kibernetskih sustava. Navedena problematika zabrinula je i inspirirala još nekoliko sličnih izlaganja među kojima i izlaganje »Algoritamsko nasilje« Damiana Srše (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) fokusirano na ovisnost i odnos pojedinačnih djelovanja i odabira u virtualnim sustavima, primjerice na internetu, te algoritma čijim se povratnim djelovanjem ograničava pojedinačni identitet i umanjuje sloboda. Motiv nasilja kristalizirao se i u izlaganju Karla Ekmečića (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) »Internet – digitalni koloseum« kojim se ispitivao izvor ljudske naslade u gledanju nasilnih sadržaja te uloga interneta u potenciranju istih, dok je izlaganjem oksimoronskog naslova »Nasilje kao zabava« Fabijana Ljubanovića (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) navedena tematika proširena na moralne, etičke, društvene i odgojne implikacije nasilja. Ističući djecu kao posebno povodljivu i ranjivu skupinu, Valentina Vazdar (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu) svojim je izlaganjem pod naslovom »Kolektivno nasilje nad djecom pomoću teh-

nologije« nastojala podići svijest o nužnosti reguliranja i ispravnog korištenja tehnologije u dječjoj dobi radi izbjegavanja raznorodnih trenutnih i dugoročnih problema i posljedica. Iz pedagoško-filozofsko perspektive, Ana Novak (Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) svojim se izlaganjem »Mehanizmi suočavanja s posljedicama epidemije u gen z generaciji« nadovezala na propitivanje problema mentalnog zdravlja i socijalnih vještina mladih osoba nadopunjujući ga temom samoizolacije uslijed još donedavno aktualne globalne pandemije koronavirusa. Izlaganje Petra Stvanovića (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu) »Neuralink – totalitaristički potencijal novih tehnologija« specifičnim problemom čipa *Neuralink* povezalo je zdravstvenu, znanstvenu i filozofsku perspektivu ističući, osim već navedenih negativnih strana novih tehnoloških sprava i sustava, njihove doprinose razvoju neuroznanosti i poboljšanju ljudskih zdravstvenih stanja, ne ustežući se ipak od isticanja potencijalne ugroze pojedinčeve individualnosti i privatnosti uslijed moguće zloporabe navedenog zdravstvenog izuma. Barbara Babič (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) izlaganjem »Bioetička perspektiva genetskog modificiranja djece« povezala je spomenute teme ophođenja prema djeci i medicinskih napredaka propitujući problem genetskog modificiranja djece. Na taj je način izlaganje nastojalo otvoriti etičko pitanje primjene navedenih mehaničkih znanstvenih metoda u estetske i zdravstvene svrhe ostavljajući upitnima posljedice na daljnji život i razvoj pojedinca. Produktivna i žustra rasprava koja je uslijedila nastavila se i nakon preostala dva izlaganja. Antonio Curkić i Vlatka Perković (Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku) u zajedničkom izlaganju »Uplitnost tehnološkog napretka kroz prizmu suvremenog ratovanja« zaoštrili su pitanje o poziciji čovjeka kao nadčovjeka u kontekstu oružja i ratovanja zaokruživši temu nasilja, pojedinčeve i kolektivne egzistencije, sigurnosti, vrijednosti i oporavdanosti kako svakog pojedinog života tako i cjelokupne prirode. Preko Nietzscheova nadčovjeka do Schelerova čovjeka resantimana, o odnosu sebe i drugoga promišljala je Una Isajbegović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u svom izlaganju »Suvremeni čovjek kao Schelerov čovjek resantimana«. Važnost i presudni, često tragično razorni utjecaj čovjekovih emocija na razvoj nezadovoljstva, nesigurnosti i nasilja u pojedinca i društva podsjeća na ranjivu i krhku, ali kobnu prirodu ljudskih bića koja ostaje temeljna opasnost cjelokupnog čovječanstva, ali i jedini lijek za rješavanje suvremenih pitanja ljudskih prava, sukoba i neljudskih egzistencijalnih stanja.

Upravo ugroženost egzistencijalnih stanja određenih skupina na temelju njihovih nedvojivih, inherentnih, prirodnih karakteristika bila je provodni motiv grupa »Delta« i »Epsilon«. Grupa »Delta«, okupljajući se oko teme »Rodno uvjetovano nasilje«, nastojala je otvoriti »Pandorinu posudu« često prešućivanih pitanja te kritički pristupiti položaju žena bespravno ugnjetavanih na osnovu njihova rodnog identiteta. Voditeljica grupe Dominica Firšt (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) svojim je izlaganjem »Globalizirana prostitucija« istaknula ne samo rodnu diobu društva nego je u osjetljivom okviru prostitucije primijetila kategoriziranje samih žena s obzirom na njihovu kulturnu pripadnost, a što u konačnici rezultira različitim tretmanima i stupnjem izrabljivanja ženskog tijela na svjetskom tržištu seksualnih usluga. »Nasilje nad ženama u obitelji« naslov je izlaganja Andreje Dujam (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu) u kojem se istaknula poražavajuća činjenica rasprostranjenosti ovakvog oblika nasilja uzrokovanog odnosom dominacije jednog bića nad drugim, koje u konačnici uvijek dovodi do teških društvenih i pojedinačnih posljedica za žrtvu. Sugestivnim naslovom »Trudna ili mrtva – ima li mjesta za ženu u hrvatskoj?« Maja Oslić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u svom je izlaganju izložila dijagnozu hrvatskog društva ilustrirajući problem položaja žene u kontekstu nasilja na konkretnom, potresnom primjeru Ane Magaš. Identitet koji se gradi na percepciji vlastite (bez)vrijednosti kod žena u navedenoj poziciji tematsko je polazište izlaganja Ivane Reljanović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) pod naslovom »Emocija samokrivnje kod žrtava seksualnog nasilja«. Ispitivanjem uzroka fenomena »pounutrenja krivnje« kod žena žrtava silovanja na koncu izlaganja gradacijom od pojedinačnog problema došlo se do zaključka o nužnosti općeg, društvenog djelovanja ne bi li se postigle promjene i konkretna rješenja. Uloga same čovjekove seksualnosti u oblikovanju identiteta sagledana kroz povijesni razvoj tema je kojom se bavila Ana Marija Zagode (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Nasilje nad seksualnošću – povijesni pregled ne-etičkih praksi«, i to s ciljem utvrđivanja utjecaja znanosti i religije na percepciju seksualnosti. Kulturološka osobitost okvir je iz kojeg je iznjedrilo i izlaganje Melanie Kraljić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) pod naslovom »Uvjetovanost općeg položaja žene u društvu na primjeru kineske tradicije braka duhova«, koje je nastojalo proučiti svima zapanjujuću i šokantnu, legalno i etički upitnu tradiciju usmrćivanja žena i prodavanja njihova tijela radi održavanja časti preminulog muškarca. Preko

preispitivanja ustaljenih patrijarhalnih vrijednosti izlaganjem Morene Jerković (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) pod naslovom »Bioetička perspektiva surrogatnog majčinstva s fokusom na negativnu samopercepciju kod djeteta« tijekom misli prešao je na vrijednosti vezane uz dijete i majčinstvo. Negativni učinci surogat majčinstva na dobrobit, identitet, percepciju braka i roditeljstva kod djece problemsko je uporište ovog izlaganja na koje se tematski nadovezuje i izlaganje Ene Mikolčić (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) pod naslovom »Surogatstvo – sila, zaštita ili nova egzistencija?«. Osim etičkim pitanjima o kvaliteti egzistencije osoba sudionika navedenog procesa, spomenuto izlaganje bavilo se prvenstveno širim društvenim kontekstom i utjecajem različitih kultura na diktiranje poimanja surogatstva. Odnos pojedinca i njegova okruženja istaknut je i u izlaganju »'Egzistencija, nesigurnost i nasilje' kroz prizmu pojma demokracije zemlje Vandane Shive i *Vječne Treblinka* Charlesa Pattersona« Luke Pavkića i Sandre Savanović (Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku), u kojem su se međuljudski odnosi, empatija i uspostava odnosa s okolišem naveli kao nužni uvjeti za ponovno uspostavljanje čovjekova, ali i sveopćeg dostojanstva. Za kraj, Ana Klasić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) svojim izlaganjem »Povezanost nasilja nad životinjama i nasilja nad ljudima« stavila je naglasak na rašireni karakter nasilja koje ne staje na ljudskim bićima, već često zahvaća i nevinu skupinu životinja, apelirajući pritom na uvođenje strožih zakona za zaštitu neljudskih bića.

»Paradigma 'Mi i oni'« tema je grupe »Epsilon«, a koja se nadovezala na onu prethodne grupe, ali i osamostalila u području preispitivanja odnosa pojedinca i pripadnika manjinskih skupina često stigmatiziranih kao »drugi«, drugačiji i manje vrijedni. Izlaganje voditelja grupe Mate Pavića (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), pod naslovom »Narod i zemlja s obje strane poslovne migracije«, specificiralo je polaznu temu grupe fokusirajući se na aktualnu pojavu migracija i njezin utjecaj kako na globalnu društvenu strukturu, tako i na pojedinačne živote migranata. Izlaganje »Nasilje nad stranim radnicima u hrvatskoj« Lucije Ljubičić (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) konkretiziralo je problem migranata ukazujući na nerijetku pojavu predrasuda i nasilja prema radnim migrantima, a čemu ponajprije doprinosi slika konstruirana mnijenjem, medijima i institucijama. Sljedeća izlaganja povezana u svojevrstni »triptih« motivom gadenja nad spomenutim skupinama izvode još jedan aspekt problema izdvojenog u prethodnim izlaganjima. Korana Maksumić

(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Gađenje i nevidljivost – ‘gledanje-kroz’ marginalizirane grupe« naglasila je fenomen namjernog ignoriranja, potenciranja nevidljivosti marginaliziranih skupina radi učvršćivanja postojećih društvenih odnosa dominacija i stigmatizacije upozoravajući na nepouzdanost oslanjanja na emociju gađenja pri oblikovanju društvenih odnosa. Toma Škopelja (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) pod temom »Fenomen gađenja i opasnost položaja moralnog prijestupa protiv egzistencije« povezo je gađenje i proces dehumanizacije usmjeren na manjinske skupine koje se na taj način svode na objekte nasilja i moralne osude, dok je Genevieve Elise Pavić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), povezujući emocije gađenja i straha u svom izlaganju »Pazi se onih – gađenje, strah i nasilje prema manjinskim skupinama«, nastojala ispitati dispoziciju straha u mreži žrtava i onih koji potiču netrpeljivost i netoleranciju nad njima. Motiv žrtve kao tradicijom usvojenog obrednog objekta za preusmjeravanje nasilnih poriva u društvu prenesenog na marginalizirane skupine tema je izlaganja Tina Fresla (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), pod naslovom »Obredno nasilje kao oblik institucionalne kontrole«, a koje se u tom smislu bavi sustavima institucionalne kontrole ustanovljene na tradicijskim praksama. Potom je Juraj Bobanović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) izlaganjem »Nasilje kao izvor desenzibilizacije društva« istaknuo indiferentnost i desenzibiliziranost društva kao ključne probleme pretežno prouzročene prisutnošću i utjecajem institucija i medija. Marina Jurčić (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Bioetička perspektiva eutanazije – postaje li život ikad nemoralan?« usmjerila je svoje istraživanje na moralne, etičke, financijske i utilitarističke aspekte eutanazije i pitanje dostojanstva njezinih potencijalnih korisnika, dok je Darijo Anušić (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) izlaganjem »Etičke i moralne dileme pri zapošljavanju slijepih osoba« nastojao osvijetliti moralne i etičke probleme s kojima se susreću poslodavci i kandidati – tj. slijepe osobe u procesu zapošljavanja. Julia Vanjhard Trušček (Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu) svojim je izlaganjem »Klasna uvjetovanost klimatske nesigurnosti – rješenja?« proširila polaznu tematiku na globalnu razinu klimatskih problema ističući zabrinjavajući trend obrnute proporcionalnosti krivnje viših društvenih klasa za klimatsku krizu te patnje nižih i bespomoćnijih skupina. Tema »Razna lica nasilja« posljednje grupe »Zeta« objedinila je različita izlaganja načelno povezana promišljanjem nekog oblika nasilja. Voditelj grupe Mihael Vrbanc (Filo-

zofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u svom izlaganju »Gradanska rezignacija ili pad polisa« usredotočio se na građanski, povijesno-politički aspekt društvene nestabilnosti i rezignacije koji posljedično dovodi do potencijalno opasne građanske i političke (ne)aktivnosti. Jan Kruhac (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Nasilje nad laganjem« istaknuo je kompleksnost problema laganja naglašavajući nemogućnost njegova jasnog i jednoznačnog moralnog određivanja te vršenje nasilja nad laganjem u pokušaju suprotnog postupanja. Mija Bebek i Inga Hron (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) nasilju su pristupile iz perspektive psihoanalize pa su u izlaganju »Nasilje prema sebstvu« nastojale pokazati destruktivni utjecaj društvenih i psiholoških čimbenika na konstruiranje sebstva i nužnost samosvijesti radi prevencije takvih učinaka. Andrija Piskać (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu) temu destrukcije doveo je do problema samoubojstva te je u izlaganju »Nasilje nad egzistencijom – razumijevanje problema samoubojstva u kontekstu Camusove filozofije« sučelio samoubojstvo s prihvaćanjem vlastite egzistencije i svih apsurdna od kojih je neodvojivo sastavljena. Josip Španić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju pod naslovom »Utjecaj straha od smrti na čovjeka i njegovu zajednicu« nadovezao se na pitanje smrti uvodeći strah i navodeći zajednicu kao eventualnog čuvara pojedinčeve besmrtnosti. Jedno od rješenje načetih problema pokušao je pronaći Sven Malkoč (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Pozitivni utjecaj ekocentrizma na pronalaženje svrhe i poboljšanje mentalnog zdravlja mladih i adolescenata« navodeći važnost odnosa između ljudi i prirode radi pronalaženja vlastite životne svrhovitosti koju ostvaruje pojedinac kao dio cjeline. Mate Čičmir (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) bavio se nasiljem u sklopu umjetnosti pa je u izlaganju »Nasilje pod krinkom umjetnosti« istaknuo opasnost prakse dehumanizacije i vršenja nasilja nad »muzama« od strane umjetničkih genija i moćnika. Paula Herceg (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) u izlaganju »Pitanje nasilja u borilačkim sportovima« okrenula se uvijek prisutnom, a često zanemarivanom, moralno upitnom odnosu nasilja i sporta. Dora Bičanić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) izlaganjem »Zapadna akademska interpretacija dimističke bioetike« donijela je jedinstvene poglede na nasilje analizom dimističke interpretacije etike i bioetike. Završnu pouku o važnosti odgoja i učenja za promišljanje, rekonstrukciju i poboljšanje današnjeg društva istaknula je Bruna Kovačević (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) svojim izlaganjem »Herbartova

odgojna nastava – put k sigurnijem društvu«, kojim je nastojala pružiti poticaj za stvaranje bolje, ljepše i sigurnije društvene i prirodne zajednice.

Rad u grupama bio je obogaćen i dvjema zajedničkim radionicama: sada već tradicionalnom studentskom debatnom radionicom »Egzistencija, nesigurnost i nasilje«, koju je predvodio Josip Periša (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) i ove godine prvi puta provedenom radionicom »Koliko si siguran?«, osmišljenom kao edukativno-zabavni kviz znanja koji je proveo Organizacijski tim *Studentske bioetičke radionice*. Osim mnogih zanimljivih i šokantnih podataka, zanimljivih rasprava i otvorenih pitanja, studenti su imali priliku pokupiti vrijedna znanja i uputstva o pisanju znanstvenih radova na temelju svojih izlaganja zahvaljujući radionici »Istraživački inovatorij: uvod u pisanje interdisciplinarnog rada« Jana Defrančeskog (Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu). Na kraju dana, nakon radionica i zajedničkog okupljanja svih grupa u svrhu sažimanja dojmova, skupljanja impresija i novih prijedloga, održana je i završna dodjela priznanja svim sudionicima ovogodišnje *Studentske bioetičke radionice*. Večer je završila u nešto drukčijem, opuštenom i umjetnički obojenom tonu glazbene večeri »Bioethics and Chill – Music Edition« na kojoj se jedinstvom glazbe i teksta tematski prigodnog albuma »Act III: Life and Death« skupine The Dear Hunter i popratnom raspravom na kraju sugestivnošću umjetnosti pokušao obogatiti doživljaj i razviti senzibilitet studenata pokretan ovogodišnjim osjetljivim i snažnim bioetičkim situacijama. Radionicu je rukovodila Lea Mraz.

Posljednji dan zaokružen je zajedničkim okruglim stolom »Budućnost turizma: održivi turizam i znanstveni turizam«, koji je moderirao Tomislav Krznar, a sudjelovali su Silvana Pavlinović (Čiovo), Renata Žugić (Veli Lošinj), Dalibor Cvitković (Mali Lošinj) te Iva Rinčić (Rijeka), a nakon čega se zajedničkom raspravom zaključio skup i otpočeo povratak kućama.

Zajednička interakcija i ispreplitanje spoznaja, sučeljanje u raspravama i dašak stimulativnog prirodnog okruženja iznjedrili su i ove godine plodonosne rezultate bioetičkih promišljanja. Raznolikost daruje bogatstvo, a upravo obogaćeni spletom novih misli i doživljaja zasigurno su ostali svi polaznici ovogodišnjih skupova. Osnaživanje zajedničkog duha i razmjenjivanje ideja ostaju jedina prava osnova bolje društvene i prirodne zajednice, a upravo to je glavni i uspješno ostvareni cilj ovog lošinskog susreta.

Lea Mraz

Međunarodni interdisciplinarni skup »HumANimal: Life, Mind, and the Challenge of AI«

Grad Split, na vrhuncu turističke sezone, okupio je svjetski poznata imena iz kognitivne znanosti i filozofije uma na međunarodnom interdisciplinarnom skupu »HumANimal: Life, Mind, and the Challenge of AI«. Riječ je o skupu u suorganizaciji Hrvatskog filozofskog društva (Sekcije za filozofiju uma i kognitivnu znanost) i Mediteranskog instituta za istraživanje života (MedILS), koji je održan od 26. do 27. srpnja 2024. godine u prostorijama Instituta. Cilj skupa bilo je kritičko promišljanje post-humanističkih scenarija koji ne bi zanemarili pred-humanističke aspekte i faze čovjeka kao bića čija umnost počinje daleko prije nego što je sebe (samo)proglasio *homo sapiens sapiensom*. Potonje, dakako, otvara širok spektar poticajnih pitanja i problema, u rasponu od *animalnog do artifičijelnog*, s velikim nizom teorijskih implikacija i izazova – kako za filozofiju uma i kognitivnu znanost, tako i za ostale discipline koje se bave tzv. »socio-kulturnim ponašanjem« čovjeka.

Profesor Radman (Sveučilište u Zagrebu), predsjednik Organizacijskog odbora, otvorio je skup izlaganjem u kojemu je u kratkim crtama predstavio međupovezanost glavnih konceptata, ideja i teorija koji zajedno čine glavnu temu ovogodišnjeg simpozija. Radman je tako, primjerice, jasno i precizno kritički razlučio razne zablude i pogrešna tumačenja u pokušajima definiranja *uma* kao centralnog mjesta spora u okviru filozofije uma i kognitivne znanosti. Pritom je poseban naglasak, među ostalim, stavio i na sličnosti i razlike između ljudskih i ne-ljudskih životinja, kao i na recentne rasprave koje u fokus stavljaju mogućnosti i granice istraživanja životinjskog (i biljnog) uma i spoznaje (engl. *animal mind and cognition*).

U dva dana intenzivnog rada, koji je redovito i svakodnevno bio popraćen zanimljivim i živim raspravama, u okviru programa održana su sljedeća izlaganja: Lambros Malafouris (Sveučilište u Oxfordu), »People Are STRANGE«; Max Velmans (Goldsmith's, Sveučilište u Londonu), »How Consciousness Relates to Material Forms«; Thomas Fuchs (Sveučilište u Heidelbergu), »Conviviality as the Basis of Ecological Ethics«; Julian D. Kiverstein (Sveučilište u Amsterdamu), »The Sentience-Sapience Problem«; Carlo Salzani (Sveučilište u Innsbrucku), »Tentacular Logocentrism: Octopus Minds and Human Imagination«; Ian Robertson (Sveučilište u Wollongou), »That Which We Share: How Can

Intellectualism Deal with Non-Human Animals?»; Walter Veit (Sveučilište u Readingu), »From Animal to AI Consciousness«; Shaun Gallagher (Sveučilište u Memphisu/Sveučilište u Woolongongu), »The Zero-Intelligence Agent: Artificial or Animal?«; Jean-Michel Roy (Ecole Polytechnique/CNRS), »Artificializing Embodied Skill«; Alva Noë (Sveučilište u Kaliforniji, Berkeley), »Rage Against the Machine«.

Njihova su izlaganja otvorila brojna važna pitanja iz filozofije uma i kognitivne znanosti. Među ostalim, mnogo se raspravljalo o problemu uma i tijela, panpsihizmu, panprotopsihizmu i kozmopsihizmu, dualizmu, monizmu, fizikalizmu, naturalizmu i relacizonizmu, te raznim drugim pretpostavkama o

prirodi svijesti, spoznaji uma i tijela – što je u konačnici imalo i nezanemarivih implikacija za ljudski odnos prema *Drugom* (engl. *Other, Otherness*).

Nakon završne rasprave uslijedio je svečani koncert solo-gitaristice Silvije Escamilla Jiménez, čime je ovaj simpozij, koji je Split na dva dana učinio malim centrom susreta renomiranih stručnjaka i znanstvenika – priveden kraju u optimističnom tonu. A time je ujedno nagoviješteno i nestrpljivo iščekivanje nadolazećih istraživanja iz područja filozofije uma i kognitivne znanosti koja će pokušati dati odgovore na ovdje otvorena pitanja.

Jan Defrančeski